

บทที่ 2

การพรรณนาการเปลี่ยนแปลงจาก “สยามยุคเก่า” เป็น “สยามยุคใหม่” ในทศวรรษ 2410 ถึง 2450

งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ในรัชกาลที่ 5 มีวิธีการนิพนธ์ประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 อยู่สองประเภทคือ การเขียนประวัติศาสตร์ในแบบพระราชพงศาวดาร และแบบเทศนาพระราชประวัติ ซึ่งการพรรณนาในงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ทั้งสองประเภทนั้น ได้สะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงความคิดของชนชั้นนำสยาม การเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่อาจเรียกว่า เทศนาพระราชประวัติ เป็นแนวการเขียนประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากแนวจารีตคือคือพระราชพงศาวดาร โดยการเขียนแบบเทศนาพระราชประวัตินั้นจะพรรณนาให้เห็นถึงภาพเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ที่ได้มาทำหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองตามสิทธิธรรมโดยสืบพระราชสันตติวงศ์มา รวมทั้งงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์แบบเทศนาพระราชประวัติยังได้ขยายขอบเขตของหัวข้อในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย จากเดิมที่เน้นเฉพาะเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ มาเป็นการเขียนประวัติศาสตร์ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐด้วย ดังที่จะได้อธิบายต่อไป

การพรรณนาประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ในพระราชพงศาวดาร

1. จารีตการเขียนพระราชพงศาวดาร

การเขียนพระราชพงศาวดารในสยามประเทศมีลักษณะเป็นบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น และเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ และมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นหลักในการปฏิบัติทางราชการ¹ พระราชพงศาวดารได้ชำระรวบรวมมาจากเอกสารทางราชการต่างๆ โดยมีการ

---

¹ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย จากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2,” ใน ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย. ชาญ วิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2519), หน้า 68 – 69.

คัดเลือก รวบรวมเอกสารราชการ จดหมายเหตุ ปุ้มโหร หมายรับสั่ง ใบบอก แล้วเรียบเรียงตามลำดับเวลา แนวคิดในการเขียนพระราชพงศาวดารอันเป็นเรื่องราวเฉพาะของพระมหากษัตริย์และราชวงศ์อยู่บนพื้นฐานที่ว่า “ประวัติศาสตร์นั้นเกิดขึ้นได้ด้วยเจตจำนงของบุคคลสำคัญ”²

ปัญญาชนฝ่ายสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีบทบาทในการเขียนพระราชพงศาวดารมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากการเขียนพระราชพงศาวดาร ฉบับพระพนรัตน์ที่ได้รับการชำระในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยสมเด็จพระพนรัตน์ ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 3 จึงได้โปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปรมานุชิตชิโนรส ได้ชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาต่อจากที่สมเด็จพระพนรัตน์ได้ทำไว้ การชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้นเพื่อแสดงความสืบเนื่องของกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นความพยายามของราชวงศ์ใหม่ที่จะให้การชำระพระราชพงศาวดารเพื่อที่จะอ้างสิทธิธรรมในการขึ้นมาเป็นกษัตริย์รัชกาลที่ 1³ ส่วนการเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์นั้นได้ถูกเขียนขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เพื่อจุดประสงค์ที่แตกต่างกันดังจะกล่าวถึงต่อไป

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อใด ทราบแต่เพียงว่ามีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ทำการนี้ขึ้นในต้นรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2412⁴ การเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์เป็นการเขียนอดีตสมัยรัตนโกสินทร์ขึ้นมาตามจารีตพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระในรัชกาลที่ 1 โดยคนในรุ่นรัชกาลที่ 4 - 5 คือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โดยในบานแพนฆของพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงสาเหตุที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียง

² นาฏวิภา ชลิตานนท์, **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524), หน้า 246.

³ คู นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523).

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์อธิบาย, พิมพ์ครั้งที่ 5** (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2526), หน้า 1.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์ในการบริหารราชการแผ่นดิน กล่าวคือ

“ครั้นมีข้อราชการพระราชประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง มีพระราชดำรัสถามข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน ก็กราบทูลเล่าถวายหาถูกต้องตรงกันไม่ เพราะไม่มีเรื่องที่เกี่ยวข้องทำไว้เป็นฉบับ เมื่อกาลล่วงไปภายหน้าก็ยิ่งจะเสื่อมสูญไปทุกชั่วชั้นบุรุษ จะค้นหาความเก่า ๆ ก็จะไม่ได้อันตรายต่าง ๆ ขจัดขยาหนายสูญไป ถึงจะมีผู้ปากเพียงจะเรียงทำขึ้นใหม่ก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ดังประสงค์ได้”⁵

เนื่องจากการชำระพระราชพงศาวดารเป็นเรื่องที่ต้องได้รับพระบรมราชโองการจากองค์พระมหากษัตริย์ จึงจะดำเนินการต่อไปได้ โดยเฉพาะการเข้าถึงเอกสารราชการต่างๆ ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงกราบทูลว่า

“การเรื่องนี้คิดจะฉลองพระเดชพระคุณมาช้านานแล้ว ได้จัดหาเรื่องความต่างๆ มาเรียงไว้กว่าปีมาแล้ว แต่กำลังซึ่งจะทำไปผู้เดียวเห็นจะไม่ตลอด ชัดช่องอยู่ด้วยจะค้นหาเรื่องความแต่เจ้าพนักงานนั้นๆ ไม่ใคร่จะได้ อ้างว่าปลวกทำอันตรายเสียบ้าง ฝุ่นเปื้อนไปเสียบ้าง สูญหายไปเสียบ้าง ถ้าได้อาไศรยพระบารมีบรมเดชานุภาพโปรดเกล้าฯ ดังนี้แล้วการเห็นจะสำเร็จได้โดยง่าย”⁶

เนื่องจากในสมัยนั้น บ้านของขุนนางใช้เป็นทั้งราชการไปด้วย ทำให้เอกสารต่างๆ ถูกเก็บไว้หลายแห่ง ซึ่งยกเว้นเพียงกรมท่าที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าราชการอยู่เท่านั้น ที่ท่านสามารถเข้าถึงเอกสารได้ การเข้าไปอ่านเอกสารหลักฐานราชการต่างๆ ที่อยู่กระจัดกระจายตามบ้านขุนนางและกรมกองต่างๆ ได้นั้นจึงจำเป็นต้องได้รับพระบรมราชโองการ ให้สามารถไปค้นได้จากกรม

⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน**, นฤมล ธีระวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, 2539), หน้า 3 – 4.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4 – 5.

มหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมพระอาลักษณ์⁷ รวมทั้งจาก ปุ่ม กับ จดหมายเหตุตำราเก่า ที่ สืบหาจากที่อื่นๆ ได้อีกบ้าง “ครั้นเสร็จแล้ว จึงให้นำขึ้นกราบทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ทรง ทอดพระเนตรแล้วได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมเนื้อความขึ้นอีกบ้าง”⁸ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าเมื่อถึงขั้นสุด ท้ายของการเรียบเรียงพระราชพงศาวดารก็จะเป็นพระราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 5 โดยตรง

จะเห็นได้จากเนื้อหาการเขียนงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงรัตน โกสินทร์ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า ยังไม่เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการเขียน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 เพราะยังคงใช้จารีตการบันทึกอดีต แบบพระราช พงศาวดารที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา ที่ต้องการอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตที่แวดล้อม อยู่รอบองค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ โดยไม่เน้นถึงการอธิบายความต่อเนื่อง หรือเป็นเหตุเป็น ผลต่างๆ ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น “ในงานเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กลับรักษาแบบแผนของ การเขียนพงศาวดารแบบเดิม โดยไม่ปรากฏอิทธิพลของแนวคิดและวิธีการศึกษาแบบตะวันตกใดๆ ดังนั้นจึงอาจถือได้ว่างานเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบเก่า รุ่นสุดท้าย”⁹ เพราะหลังจากนั้นงานเขียนพระราชพงศาวดาร ได้มีวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของ ตะวันตกคือมีการอธิบายเหตุการณ์อย่างเป็นเหตุเป็นผลเกิดขึ้น นั่นคือการเขียนพระราช พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการ เขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2¹⁰ แม้ว่าธรรมเนียมการเขียนประวัติศาสตร์ แบบพระราชพงศาวดารยังได้รับความสำคัญอยู่ดังจะเห็นได้จากเมื่อรัชกาลที่ 5 ยังคงมีพระราช ประสงค์ และตรัสถามหาผู้ที่จะเขียนพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5 แล้ว สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพทรงถวายอาสา¹¹

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁹ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย จากเจ้าพระยาทิพากร วงศ์ ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศึกษาเปรียบเทียบพระราช พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2”, หน้า 66.

¹⁰ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-94.

¹¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2539). จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสคล้ายวัน ประสูติ 21 มิถุนายน 2539, หน้า 1.

นอกจากนั้นแล้วพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ยังแสดงให้เห็นว่าคนในช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มมีสำนึกความภูมิใจในอดีตของกรุงรัตนโกสินทร์อันถือว่าเป็นราชธานีที่เพิ่งสร้างใหม่ แต่ไม่ได้มีความเจริญสวยงามดังเช่นบ้านเมืองในสมัยอยุธยา ทำให้ผู้คนในต้นรัตนโกสินทร์ยังไม่เห็นความสำคัญของราชธานีใหม่ ยังคงอาศัยอาวรณ์ในกรุงศรีอยุธยาอยู่ กล่าวคือ

“ความผูกพันกับอดีตที่เล่าขานถึงความมั่งคั่งงามของกรุงศรีอยุธยา คงทำให้มีการเปรียบเทียบกรุงเทพฯ ในยุคแรกกับสมัยอยุธยา โดยยุคที่สร้างเมืองคงยังไม่ทำให้กรุงเทพฯ หรูหราสวยงามมากไปกว่าหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 2 บทละครอิเหนาในพระราชนิพนธ์ สะท้อนภาพกรุงเทพฯ เมื่อมีการจัดงานพระเมรุ “ทำข้างในออกไปนั่งดู นั่งอยู่หน้าพลับพลาหลังคาสี บ้างพูดครั้งการบ้านเมืองดี ว่างามกว่านี้มากมาย...”¹²

ประวัติศาสตร์เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้นสภาพบ้านเมืองยังเป็นเพียงหมู่บ้านในบางกอกเท่านั้น ในสมัยรัชกาลที่ 2 มีเหตุการณ์ที่รัชกาลที่ 2 ไม่สามารถจ่ายเบี้ยหวัดให้ขุนนางได้ ต่อมาในช่วงรัชกาลที่ 2 ถึงตลอดรัชกาลที่ 3 จึงมีการขยายตัวของการค้าต่างประเทศซึ่งทำให้กษัตริย์มีรายได้เพิ่มมากขึ้นซึ่งนำไปสู่ความมั่งคั่งในราชสำนัก และมีการสร้างวัดวาอารามอีกเป็นจำนวนมากในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้สภาพภูมิทัศน์ของบางกอกสมกับเป็นราชธานี รวมทั้งเมื่อมีการเคลื่อนย้ายอพยพคนจำนวนมากเข้ามาในกรุงเทพฯ ทำให้กรุงเทพฯ มีการขยายตัวขึ้น กล่าวคือหลังจากบ้านเมืองว่างเว้นจากการสงคราม ได้มีการเดินทางเข้าสู่ถิ่นฐานใหม่ของผู้ที่เต็มใจอพยพและผู้ที่ต้องตกอยู่ในสภาพเชลยและทาส ซึ่งมีคนเป็นจำนวนมากไม่น้อยที่ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในเขต “กรุงเทพฯ” จนทำให้พื้นที่เมืองและรอบนอกที่รกร้างว่างเปล่าได้กลายเป็นพื้นที่ที่มี “ผู้คนหลายชนิดไปมาสับสนกันนัก ทั้งตำบลบ้านติด ๆ กันไป ไม่ขาดตอนกัน”¹³ เมื่อมองในภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมงานก่อสร้างทั้งวังและวัด มีเครื่องประดับตกแต่ง

¹² วิถีลย์ พงศ์พนิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพฯ” สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325 – 2411” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 85 – 86. (เน้นโดยผู้อ้าง).

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

อาคารอันวิจิตรงดงามด้วยความก้าวหน้าของวิชาการช่าง ทำให้โฉมหน้ากรุงเทพฯ ในสายตาของ
คนรุ่นต่อมาที่ไม่เคยเห็นภาพความเจริญรุ่งเรืองของราชธานีแห่งเก่า คือกรุงศรีอยุธยาเมื่อบัดนี้
เหลือแต่เพียงเศษซากปรักหักพัง มองเห็นความโศกเศร้าของพระนครของตัวเอง ว่างดงามเสีย
ยิ่งกว่า "ยศยิ่งอยุธยาอัน ล่วงแล้ว" ด้วยซ้ำไป¹⁴

การที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เกิดความสนใจที่จะรวบรวมเรื่องราว เพื่อเขียนเป็นพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ และการที่มีพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 5 ในช่วงต้นรัชสมัยที่
ต้องการให้เขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะแสดงให้เห็นว่า คนในรุ่นสมัยรัชกาลที่ 5
นั้น เริ่มมีสำนึกแห่งอดีตของตนเองในฐานะที่เป็นเป็นส่วนหนึ่งของราชธานีแห่งใหม่ ที่มีความเจริญ
รุ่งเรืองไม่แพ้กับอยุธยา และจำเป็นที่จะต้องมีการเขียนอดีตของตนเพื่อประกาศแสดงให้เห็นถึง
ความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นเดียวกับการที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราช
โองการยกเลิกยกเลิการใช้จุลศักราชและเปลี่ยนเป็นรัตนโกสินทร์ศักราช อันเป็นสำนึกที่เปลี่ยน
จากการนับศักราชตามพระพุทธศาสนา มาเป็นการให้ความสำคัญกับการนับศักราชด้วยเวลาของ
กรุงรัตนโกสินทร์แทน

2. การพรรณนาในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

การพรรณนาประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
นั้นเป็นการพรรณนาอดีตที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์โดยเรียงลำดับเหตุการณ์ และไม่มีกร
อธิบายเหตุการณ์ให้ต่อเนื่องกัน เนื่องจากเป็นการเขียนที่อยู่ในจารีตพงศาวดารแบบเดิม ดังนั้น
เพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะดังกล่าว ในช่วงต่อไปจะเป็นการกล่าวถึงการพรรณนาของเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 โดยจะเน้นศึกษาใน
เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแผ่นดินเป็นสำคัญ เพื่อจะเป็นหลักในการเปรียบเทียบกับงานนิพนธ์
ประวัติศาสตร์ที่เรียกว่าเทศนาพระราชประวัติต่อไป

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

การพรรณนาเรื่องการสืบราชสมบัติ

เมื่อรัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคตนั้น พระองค์มิได้มีพระราชดำริที่จะมอบราชสมบัติให้กับผู้ใด จึงทำให้เกิดปัญหาโต้แย้งเรื่องสิทธิธรรมของรัชกาลที่ 3 และเหตุการณ์ในช่วงการเปลี่ยนแผ่นดิน ซึ่งปัญหานี้ปรากฏในงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์หลายเรื่องเช่น ความทรงจำ พระนิพนธ์ใน สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ (2476) มทามกฎราชคุณานุสรณ์ (2495) พระนิพนธ์ของ กรมพระนาริประพันธ์พริ้งค์ และ เจ้าชีวิต ของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ (2505) เป็นต้น แต่การพรรณนาในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้น ได้พรรณนาเหตุการณ์การเปลี่ยนแผ่นดินจากรัชกาลที่ 2 เป็นรัชกาลที่ 3 ว่าเป็นไปโดยเรียบร้อย พระราชพงศาวดารฉบับนี้นั้น เริ่มต้นด้วยเหตุการณ์การเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 2 อันนำไปสู่การเสด็จเสวยราชย์ของรัชกาลที่ 3 ดังนี้

“ในเวลากลางคืนวันสวรรคตนั้น พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่เสด็จประทับอยู่ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานฝ่ายเฉลียงด้านตะวันออก ตั้งกองล้อมวงทั้งชั้นในชั้นนอก และพระราชวงศานุวงศ์ต่างกรมผู้ใหญ่และเสนาบดี และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อย นอนประจำอยู่ในพระราชวัง จึงอาภรณ์หาพระสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่มาแล้ว พร้อมด้วยพระบรมราชวงศานุวงศ์ต่างกรม และท่านเสนาบดีและข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ๆ ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดิน ปรีการาชการแผ่นดิน เห็นว่าพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพระสติปัญญาเฉลียวฉลาด ได้ว่าราชการต่างพระเบครพระกรรมไบทระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาช้านาน ทั้งข้าทูลละอองธุลีพระบาทก็มีความจงรักภักดีในพระองค์ท่านมาก สมควรจะครอบครองสิริราชสมบัติรักษาแผ่นดินสืบพระบรมราชตระกูลต่อไป จึงพากันเข้าเฝ้าพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสผู้ใหญ่ เชิญเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติดำรงราชอาณาจักรสยามทิพทศต่อไป เสด็จประทับอยู่ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานฝ่ายตะวันออก...แล้วจึงมีรับสั่งให้เสนาขุนมนตรีเจ้า

พนักงานจัดการพิธีราชาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยเยี่ยงอย่างบรรพราชประเพณี
สืบๆ มา”¹⁵

เช่นเดียวกับการพรรณนาในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เริ่มต้นที่เรื่อง
การเชิญเสด็จเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ฯ และเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เสด็จขึ้นครองราช
สมบัติ โดยไม่มีเรื่องราวของพระราชประวัติก่อนหน้านี้ของรัชกาลที่ 4 ดังนี้

“ลุดักราช ๑๒๑๓ ปีกุน ตรีศก เป็นปีที่ ๑ ครั้นรุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๕
ขึ้น ๒ ค่ำ เวลาเช้า เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหนะพระกลาโหม พระยาราชสุภาวดี ว่า
ที่สมุหนายก กับข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกันเป็นอันมาก พวกกันออกไปเชิญ
เสด็จพระบาทสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ฯ พงศศิครักษ์ตรี
ซึ่งสถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระอารามหลวง...แล้วเชิญเสด็จพระอนุชาธิราช
เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์...ปรึกษาพร้อมกันว่า...ทรงพระปริชาธอบรู้
ราชประเพณี ผู้ประเสริฐเลิศล้ำในพระบรมราชวงศ์ จึงพร้อมกันขอเชิญ
เสด็จเถลิงถวัลยราชย์...ดำรงสิริราชสมบัติ...ลำดับต่อไป”¹⁶

จะเห็นได้ว่า ในการพรรณนาเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 และ รัชกาลที่ 4
ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้น จะเริ่มต้นการบันทึกด้วยเรื่องการขึ้นครองราชสมบัติของพระมหา
กษัตริย์แต่ละพระองค์ ซึ่งเป็นจารีตการเขียนโดยทั่วไปของพระราชพงศาวดาร ที่จะกล่าวถึงเรื่อง
เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในช่วงตั้งแต่การขึ้นครองราชย์ถึงสวรรคต เรื่องราวพระราชประวัติของรัช
กาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ก่อนที่จะขึ้นครองราชย์จะไม่ได้ถูกรวมไว้ในพระราชพงศาวดาร ดังนั้น
สำหรับจารีตของการเขียนพงศาวดารนั้น เรื่องสำคัญที่ควรสนใจคือหลังจากการดำรงสถานะเป็น

¹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, พิมพ์
ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2538), หน้า 1. (เน้นโดยผู้
อ้าง).

¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานณานาปนกิจศพ นางอนงค์ เทียรชมาช ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 21
พฤศจิกายน พ.ศ. 2507), หน้า 1 – 3. (เน้นโดยผู้อ้าง).

พระมหากษัตริย์ที่เป็นเสมือนสมมติเทพตามความเชื่อและคติแล้วเท่านั้น เรื่องของคนผู้นั้นจึงควร ถูกบันทึกไว้ โดยพระมหากษัตริย์นั้นถูกมองในฐานะที่เป็นสถาบัน ผู้ที่ขึ้นมาเป็นกษัตริย์ได้คือ ผู้ที่ ถึงพร้อมด้วยบุญญาบารมี จนสามารถขึ้นดำรงฐานะพระมหากษัตริย์ และสามารถกำหนดความ เป็นไปต่างๆ ของบ้านเมือง อันสืบเนื่องมาจากคติความเชื่อเกี่ยวกับกษัตริย์ของผู้นำต้นรัตน โกสินทร์ที่ถือว่ากษัตริย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช อันมีลักษณะเช่นเดียวกับกษัตริราช (Kingship) ตามคติพุทธศาสนา ซึ่งความเป็นกษัตริย์ตามที่กล่าวมานี้เป็น 'สมบัติเฉพาะบุคคล' โดยได้มาจากบุญบารมีที่ได้สั่งสมไว้ในชาติปางก่อน โดยที่ไม่จำเป็นต้องอาศัยข้ออ้างจากการสืบ ราชสันตติวงศ์ หรือการสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์องค์ก่อน¹⁷ การเขียนพระราชพงศาวดารอันเป็น การบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ (ในฐานะที่เป็นสถาบัน) จึงไม่มีการบันทึกเรื่องราวใน ขณะที่พระองค์ถือเป็นเพียง "มนุษย์" คนหนึ่ง

การพรรณนาในการเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของเจ้าพระยาทิพากร วงศ์นั้น ได้พรรณนาถึงการสืบราชสมบัติของรัชกาลที่ 2 ต่อจากรัชกาลที่ 1 ว่า รัชกาลที่ 2 ได้ทรง ดำรงตำแหน่งวังหน้ามาก่อนแล้ว แต่เกิดความวุ่นวายหลังจากที่รัชกาลที่ 1 เสด็จสวรรคต จึงทรง ชำระกบฏแล้วจึงปราบดาภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ และต่อมาเมื่อถึงรัชกาลที่ 2 นั้นพระองค์ มิได้กล่าวถึงกระแสพระราชดำริของพระองค์เกี่ยวกับการสืบราชสมบัติ แต่หลังจากรัชกาลที่ 2 สวรรคตได้มีการประชุมฝ่ายสงฆ์ เจ้านาย และขุนนางและมีฉันทามติเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ขึ้นเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ 3 และต่อมาก่อนพระองค์เสด็จสวรรคตได้ทรงมีพระราชประสงค์โปรด ให้มีที่ประชุมปรึกษากัน เพื่อหาเจ้านายผู้ได้รับความยอมรับมากที่สุดขึ้นมาสืบราชสมบัติ ดังที่เคย เป็นมาในช่วงต้นรัชกาล การพรรณนาในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 มีข้อความดังนี้

“...มีพระราชดำรัสว่า กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ขอบัณฑิตเสมาอาณาจักรกว้าง ขวางพระเกียรติยศก็ปรากฏไปทั่วนานาประเทศ ถ้าทรงพระมหากรุณาพระราชทาน อิศริยยศมอบให้ พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งซึ่งพอพระทัย ให้เสวย สิริราชสมบัติแทนพระองค์ต่อไป แต่ตามขอบอรรถาธิบายในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ เดียวนั้นเกลือกเสียความคิดร้ายฉาน ไม่ชอบใจไพร่ฟ้าประชาชนและคนมี บรรดาศักดิ์ผู้จะทำราชการทุกพนักงาน ก็จะทำให้การอุปถัมภ์อันตรายเดือนร้อนแต่

¹⁷ โปรดดู บทที่ 1 ใน สุเนตร ชุตินธรานนท์, บุเรงนองกะษอติบรธา: กษัตริย์พม่าใน โลกทัศน์ไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2538).

พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยสมณชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์จะได้ความลำบากเพราะมิได้พร้อมใจกัน ด้วยกำลังทรงพระมหากรุณาเมตตากับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมาก...จึงมีความสโมสรรสามัคคีปรึภษาพร้อมกัน เมื่อเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดที่มีวิญญูติปรีชารอบรู้ราชานวัตร เป็นศาสนูปถัมภก ยกพระบวรพุทธศาสนา และปกป้องไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์รักษาแผ่นดินให้เป็นสุขสวัสดิ์โดยยิ่ง เป็นที่ยินดีแก่มหาชนทั้งปวงได้ ก็สุดแต่แต่ละจะเห็นดี ประนีประนอมพร้อมใจกันยกพระบรมวงศ์องค์นั้นขึ้นเสวยมโหฬารราชธิปไตยฉัวยราชย์ สืบสันตติวงศ์ดำรงราชประเพณีต่อไปเถิด อย่างได้กริ่งเกรงพระราชอัธยาศัยเลยเอาแต่ให้ได้เป็นสุขทั่วหน้า อย่าให้เกิดการรบราฆ่าฟันกันให้ได้ความทุกข์ร้อนแก่ราษฎร...การแผ่นดินไปข้างหน้าไม่เห็นผู้ใดที่จะรักษาแผ่นดินได้ กรมขุนเดชะเล่าท่านก็เป็นคนพระกรรมเบา ใครจะพูดอะไรท่านก็เชื่อง่ายๆ จะเป็นใหญ่เป็นโตไปไม่ได้ กรมขุนพิพิธเล่าก็ไม่รู้จักการงาน ปัญญาก็ไม่สอดส่องไปได้ คิดแต่จะเล่นอย่างเดียว ที่สติปัญญาพอจะรักษาแผ่นดินได้อยู่ก็เห็นแต่ท่านฟ้าใหญ่ ท่านฟ้าน้อย 2 พระองค์ ก็แต่ทรงรังเกียจอยู่ว่า ท่านฟ้าใหญ่ถืออย่างมอญ ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นก็ให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอญเสียหมด ทั้งแผ่นดินดอกกระมัง ท่านฟ้าน้อยเล่า ก็มีสติปัญญารู้วิชาการช่าง และการทหารต่าง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจทำราชการเกียจคร้าน รักแต่การเล่นสนุกเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงมิได้ทรงอนุญาต กลัวเจ้านายข้าราชการเขาจะไม่พอใจเพียงนี้ ...ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์ รับพระราชโองการแล้วก็ร้องให้ถอยออกมาจากที่เฝ้า และการซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริโปรดให้จัดแจงเจ้านายผู้จะดำรงทรงแผ่นดินในพระราชอาณาจักรแทนพระองค์ต่อไป โดยตามใจพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีข้าทูลละอองธุลีพระบาท และจนถึงความนิชมชขึ้นแห่งอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง จะมีจิตจางค์ปลงเห็นพร้อมกัน ไม่เอาแต่ตามพระราชอัธยาศัย อนึ่ง มิได้ว่าไว้ให้เนิ่นช้าจนเวลาพระอาการหนักลง ไม่ทรงดำริได้โดยปรกตินั้น ก็เป็นการมหัศจรรย์ยิ่งนัก ยากที่พระมหากษัตริย์พระองค์อื่นจะทรงได้ เพราะพระบรมราชวิสัยเป็นอุดมบัณฑิตมหาสารุทธบรรุษผู้ประเสริฐ มีมหากรุณาแก่นิกรมมหาชนหาที่สุดมิได้”¹⁸

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151 - 152. (เน้นโดยผู้อ้าง).

การพรรณนาตามพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4 ก็ได้กล่าวถึงกระแสพระราชดำริในเรื่องของการสืบราชสมบัติ คล้ายกับในรัชกาลที่ 3 ความว่า

“...ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง กรมขุน และท่านเสนาบดีอ่านความในพระราชหัตถ์มีว่า พระราชดำริทรงเห็นว่า ซึ่งจะสืบพระราชสุริยวงศ์ต่อไปภายหน้านั้น พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้านหลานเธอ ก็ให้ไปปรึกษากันจงพร้อม แล้วแต่จะเห็นท่านผู้ใดมีปริชาควรรักษาแผ่นดินได้ก็ให้ยกขึ้น...”¹⁹

จะเห็นได้ว่า การพรรณนาถึงการสืบราชสมบัติของกษัตริย์ในแต่ละรัชกาลนั้น จะไม่เน้นการอธิบายว่า มีการสืบลำดับสันตติวงศ์กันต่อมาโดยตรงจากกษัตริย์องค์ก่อนอย่างไรบ้าง แต่จะมาจากการปราบดาภิเษก หรือการเชิญขึ้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยพระบรมราชวงศ์ ขุนนาง รวมทั้งราษฎรทั้งปวง ซึ่งจะเห็นได้ว่าการพรรณนาในพระราชพงศาวดารเกี่ยวกับความคิดเรื่องการสืบราชสมบัตินี้จะแตกต่างกันอย่างมากกับการพรรณนาประวัติศาสตร์แบบเทศนาพระราชประวัติที่จะให้ความสำคัญกับการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์ ดังที่จะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

อาจจะกล่าวได้ว่า ในภาพรวมของการพรรณนาประวัติศาสตร์ในพระราชพงศาวดาร ซึ่งเป็นการบันทึกเหตุการณ์ในช่วงรัชสมัยของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์นั้น ได้เขียนเรื่องการสืบราชสมบัติ ในช่วงปลายและต้นรัชกาลนั้น ไม่ได้ถูกยกมากล่าวอย่างมีความสำคัญมากกว่าเรื่องอื่น แต่มีการพรรณนาเป็นเหตุการณ์อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นเช่นเดียวกับเหตุการณ์อื่นๆ ในพระราชพงศาวดาร โดยตามการแบ่งหัวเรื่องในสารบัญญัตินสมัยรัชกาลที่ 3 ได้บันทึกไว้รวม 278 เรื่อง และในสมัยรัชกาลที่ 4 รวมทั้งสิ้น 243 เรื่อง เป็นการแสดงให้เห็นว่า เหตุการณ์ทุกเรื่องที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชกาลนั้นมีความสำคัญเท่าเทียมกัน

การพรรณนาเรื่องการรับทูตอังกฤษ

เหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 ที่น่าสนใจ ซึ่งจะเป็นประเด็นที่ใช้เปรียบเทียบกับงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์แบบเทศนาพระราชประวัตินั้น นอกจากการพรรณนาเรื่องการสืบราชสมบัติแล้ว อีกเรื่องหนึ่งคือการรับทูตอังกฤษ โดยเฉพาะการเปรียบเทียบระหว่างทูตอังกฤษเซอร์

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 265 – 269. (เน้นโดยผู้อ้าง).

เจมส์ บรู๊คส์ เมื่อ พ.ศ.2393 ในสมัยรัชกาลที่ 3 กับราชทูตอังกฤษเซอร์จอห์น บาวริง เมื่อ พ.ศ.2398 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งในงานประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมามากจะหยิบยกเหตุการณ์การติดต่อกับทูตต่างประเทศนี้ มาวิเคราะห์เปรียบเทียบในลักษณะของนโยบายการต่างประเทศของ ทั้ง 2 พระองค์ ว่ามีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของสยาม มากน้อยอย่างไรบ้าง

ตามการพรรณนาในพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้น จะสังเกตได้ว่าการรับทูตอังกฤษเป็นเหตุการณ์บ้านเมืองที่มีความสำคัญในลักษณะเดียวกับการรับพระราชสาส์นจาก เวียดนาม จีน เป็นต้น โดยการเขียนพระราชพงศาวดารในเรื่องการรับทูตนั้น เป็นการพรรณนาเหตุการณ์เพื่อที่จะแสดงพระเกียรติยศของกษัตริย์จากการเข้ามาติดต่อของต่างประเทศ เช่นเดียวกับการที่กษัตริย์ได้ทรงกระทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาเขต การพรรณนาในการเขียนแบบพระราชพงศาวดารจะมีจารีตการเขียนที่ไม่ต้องการคำอธิบาย แต่มุ่งที่จะเขียนถึงพระราชกรณียกิจของกษัตริย์เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงยังไม่มีกรเขียนพรรณนาในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่ อาทิ เรื่องการค้าต่างประเทศและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ใน พ.ศ.2368 รัฐบาลอังกฤษที่เบงกอลได้แต่งตั้งร้อยเอกเฮนรี เบอริ (กะปิตันบารนี) ให้เข้ามาขอทำสัญญากับสยาม และสยามได้ตกลงเซ็นหนังสือสัญญากับอังกฤษฉบับแรก ใน พ.ศ.2369 ซึ่งอยู่ในช่วงที่เกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งแรกขึ้น ต่อจากนั้นใน พ.ศ.2375 ก็มีทูตอเมริกันคือ เอ็ดมันด์ รอเบิต (เอมินราบัด หรือ เอ็ดแมนรอเบิต) เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาเช่นเดียวกันกับอังกฤษ แสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนการค้าต่างประเทศของรัชกาลที่ 3 ซึ่งผลของสัญญาเบอริในช่วงแรกนั้นเป็นความพอใจของทั้งสองฝ่าย

การขอทำหนังสือสัญญาของทูตอังกฤษคือ เฮนรี เบอริได้รับการบันทึกในพระราชพงศาวดารเป็นเหตุการณ์หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังนี้

“กัปตันหันตรีบารนี แจ้งว่า เจ้าเมืองเบงกอลให้เข้าเจริญทางพระราชไมตรี และการที่โปรดให้กองทัพไปช่วยอังกฤษ อังกฤษคิดขอบพระเดชพระคุณ จึงให้กัปตันตรีบารนีเป็นราชทูตมักฝักแก้วเป็นอุปทูต เข้ามาขอเจริญทางพระราชไมตรีทำหนังสือสัญญาด้วย ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่จะให้รับทำหนังสือสัญญา จะโปรดแต่เป็นทางไมตรี เหมือนอย่างเมืองญวน จึงกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ทั้ง ๔ คิดอ่านกราบทูลวิงวอนว่า อังกฤษมาขอ

ทำสัญญาถึง ๒ ครั้งแล้ว ถ้าไม่รับทำหนังสือสัญญาด้วยแล้ว ก็เห็นจะไม่ได้
เป็นไมตรีกันทูตกลับไปแล้วก็คงจะหาเหตุทาลทาโลต่าง ๆ ด้วยเขตแดน
อังกฤษติดต่อกันใกล้เคียงเข้ามาข้างทะเลและทางบกแล้วจะระวังยาก จึงทรงพระราช
ดำริเห็นด้วย ขอมให้ทำหนังสือสัญญา เจ้าพนักงานจึงได้เชิญกัปตันพันตรีบารนี่ขึ้น
อยู่เรือนพัก”²⁰

การพรรณนาในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ จากเหตุการณ์ที่ทูตอังกฤษ เฮนรี
เบอร์นี เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาในช่วงต้นรัชกาลที่ 3 แสดงให้เห็นว่าการพิจารณาตัดสินใจเกี่ยว
กับนโยบายต่างประเทศของสยามในเวลานั้น ไม่ได้เป็นการตัดสินใจตามพระทัยของพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เพียงพระองค์เดียว แต่เป็นการตัดสินใจโดยมีการปรึกษารือกับ
พระราชวงศ์ และขุนนางท่านอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยรอบคอบแล้ว ความสำคัญของ
การพรรณนาเหตุการณ์ตามตรงซึ่งมีบทบาทของกลุ่มชนชั้นนำสยามในเรื่องบ้านเมืองนี้ จะเปลี่ยน
แปลงไปในการพรรณนาเทศนาพระราชประวัติที่องค์พระมหากษัตริย์จะมีบทบาทที่เด่นชัดเพียง
พระองค์เดียวเท่านั้น

พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 ยังได้กล่าวถึงเรื่องการเข้ามาของทูตและพ่อค้าต่างประเทศ
อื่นๆ อีกเช่น นายฮันเตอร์ การเข้ามาของนักเขียนหนังสือสัญญาของโยเซฟ บัลเลสเดียร์ ทูตอเมริกัน
ใน พ.ศ.2393 และทูตจากรัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอน เซอร์เจมส์ บรู๊คส์ (เซอร์เชมส์บรุก เยียมสบ
รุก เยล์ปรุก เยล์ปรุก) ในปีเดียวกัน ซึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
พรรณนาถึงโดยสรุปคือ

“ครั้นมาถึงเดือน ๑๐ ในปีนั้น เซอร์เยียมบรุก เข้ามาขอแก้สัญญาที่กัปตันพัน
ตรีบารนี่เข้ามาทำไว้แต่ก่อน และขอทำสัญญาใหม่...ครั้งนั้น โปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้ยกท่านเจ้าพระยาพระคลังขึ้นเป็นใหญ่ ไม่สมควรที่จะพูดจาด้วยเซอร์
เยียมบรุก จึงโปรดให้จมีนไวยวรนาทรบุตรของท่านเป็นพระยาศรีสุริวงค์จางวาง
มหาดเล็กพระราชทานพานทอง เต้าน้ำทอง กระโถนทอง ดาบฝักทอง ให้พูดจารับ
รองด้วยเซอร์เยียมบรุก เวลานั้นทรงพระประชวรอยู่ไม่สบายพระองค์ จึงไม่ได้เข้า

²⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 12.
(เน้นโดยผู้อ้าง).

เฝ้าไม่ได้ทำหน้าที่สัญญาต่อกัน ความแจ่มอยู่ในจดหมายเหตุนั้นแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือไปถึงลอร์ดปามัสตอนผู้ว่าราชการต่างประเทศเมืองลอนดอน เซอร์เยียมบุรุกได้รับหนังสือฉบับ ๑ กับหนังสือไปถึงลอร์ดปามัสตอนฉบับ ๑ แล้วก็ลากลับไปเมื่อ ณ เดือน ๑ แรม ๗ ค่ำ ลงไปถึงเมืองสมุทรปราการจึงเอาทองคำใบหนัก ๑๐ ตำลึง ส่งให้ท่านพระยาศรีสุริวงศ์ถวายเป็นค่าตอบแทนเบี้ยเลี้ยง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานทำดอกบัวบูชาพระพุทธปฏิมากรในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม”²¹

ในสมัยรัชกาลที่ 4 อังกฤษได้ส่งราชทูตเซอร์ยอนโบวริง เชิญพระราชสาส์นของพระนางวิกตอเรีย เดินทางเข้ามาทำหน้าที่สัญญาใน พ.ศ.2398 ในพระราชพงศาวดารได้พรรณนาไว้ว่า

“...เซอร์ยอนโบวริงราชทูตนาย ๑ มิสเตอร์ซารีปิก อุปทูตนาย ๑ มิสเตอร์ยอนจาโรโบวริง ตรีทูตนาย ๑ รวม ๓ นาย มาด้วยเรือกลไฟชื่อลัสเลอ ลำ ๑ ชื่อปรีอชันลำ ๑ ถึงปากน้ำเจ้าพระยา...แล้วโปรดกระหม่อมตั้งผู้รับสั่งให้ปรึกษาทำหน้าที่สัญญาด้วยเซอร์ยอนโบวริง คือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ๑ สมเด็จพระยาองค์น้อย ๑ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริวงศ์ ๑ เจ้าพระยาผู้ช่วยราชการกรมท่า ๑ รวม ๕ แต่เจ้าพระยานิกรบดินทรที่สมุหนายกนั้น ท่านชราป่วยไปไหนไม่ได้ จึงไม่มีชื่อเข้าในที่ประชุม ประชุมทำหน้าที่สัญญาพระราชวังเดิม เป็นสัญญาว่าด้วยการแผ่นดิน ๑๒ ข้อ กฎหมาย ๖ ข้อ พิกัดสินค้า ๓ ข้อ รวม ๒๑ ข้อ เมื่อวันลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญานั้น ได้ยิงปืนที่ป้อมวิชัยเขนทรประสิทธิ์ ๒๑ นัด ฝ่ายกำปั่นรบอังกฤษก็ยิงปืนสลุตด้วย ๒๑ นัด

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ เซอร์ยอนโบวริงเข้าเฝ้ากราบถวายบังคมลงไปด้วยเรืออสุรวายุกัณฑ์ กับเรือกระบวนรวม ๙ ลำ ไปส่งถึงเมืองสมุทรปราการ แล้วเซอร์ยอนโบวริงกับขุนนางอังกฤษ ลงเรือโพนแพลนทะเลออกไปกำปั่นรบนอกสันดอนได้ออกจากเมืองสมุทรปราการ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ครั้น ณ

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ใช้อักรไปจากที่ทอดนอกสันดอน ความในข้อสัญญาและการรับ
รองทูดโดยละเอียดนั้น แจ้งอยู่ในจดหมายเหตุั้นแล้ว”²²

จะเห็นได้ว่า ความสำคัญในการรับทูดฝรั่งในการเขียนพระราชพงศาวดาร คือเป็นเหตุ
การณหนึ่งซึ่งแสดงพระเกียรติยศของกษัตริย์พระองค์นั้น การเขียนพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ในต้นรัชกาลที่ 5 ไม่ให้ความสำคัญกับการเข้ามาของชาติตะวันตก การทำสนธิสัญญา
หรือแม้แต่เป็นสนธิสัญญาที่ไทยเสียเปรียบ ที่มีการกล่าวถึงภายหลังว่าทำให้เสียเอกราช ความคิด
ในการเขียนพระราชพงศาวดารเช่นนี้ทำให้การพรรณนาเรื่องทูตอังกฤษแต่ละคนมีความสำคัญไม่
มากนัก และตามการเขียนพระราชพงศาวดารแล้วไม่มีการพรรณนาให้รัชกาลที่ 4 มีความเด่นกว่า
รัชกาลที่ 3 เลยในด้านการต่างประเทศ

ในส่วนของการพรรณนาเกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ในพระราชพงศาวดารของ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้นจะสรุปได้ว่า ยังคงจำกัดการเขียนอยู่ในจารีตพระราชพงศาวดารแบบเดิม
ที่จะบันทึกเหตุการณ์ของกษัตริย์โดยเริ่มจากการขึ้นครองราชย์ จนสวรรคต โดยไม่มีการอธิบาย
และไม่มีการพรรณนาในลักษณะที่แสดงถึงนโยบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของกษัตริย์แต่
ละรัชกาล และไม่ได้ให้ความสำคัญกับการสืบสันตติวงศ์สายตรง ซึ่งประเด็นต่างๆ เหล่านี้ จะแตก
ต่างจากการพรรณนาในจารีตงานเขียนประวัติศาสตร์แบบเทศนาพระราชประวัติ

การพรรณนาประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ในงานเขียนแบบ เทศนาพระราชประวัติ

1. จารีตการเขียนเทศนาพระราชประวัติ

งานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เรียกว่าเทศนาพระราชประวัติ เป็นงานเขียนของปัญญา
ชนสงฆ์โดยส่วนใหญ่ และมีจุดประสงค์เฉพาะคือ เขียนขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์ใช้ในการเทศนาในงาน
พิธีพระราชกุศลในโอกาสที่สำคัญต่างๆ เนื้อหาของการเทศนานี้มักเป็นการกล่าวถึงเรื่องราวใน
อดีตและพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ทั้งในอดีตและปัจจุบันของกรุงรัตนโกสินทร์ และกรุง

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 66 – 67.

ศรีอยุธยา งานเขียนประวัติศาสตร์แบบเทศนาพระราชประวัติจึงมีความยาวค่อนข้างจำกัด ไม่ยาวมากนัก เพราะเป็นการเขียนเพื่อที่จะใช้ในการเทศน์ให้ฟัง

งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์แบบเทศนาพระราชประวัติ มีที่มาเริ่มแรกจากที่รัชกาลที่ 4 ได้มีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปรมานุชิตชิโนรส ผู้ซึ่งได้เคยชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาต่อจากสมเด็จพระพนรัตน์ ให้เขียนพระธรรมเทศนาพระราชพงษาวดารสังเขป ขึ้นใน พ.ศ. 2394 เพื่อทำการเทศนาถวายเพื่อเป็นพระราชกุศลแก่บูรพกษัตริย์ต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็น พระราชอัยกา พระชนก และพระเชษฐาของพระองค์ โดยเนื้อหาในเทศนานี้เป็นการเทศนาพระราชพงศาวดารที่มีเนื้อความลำดับกษัตริย์จากกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลานั้น มีลักษณะเนื้อหาเช่นเดียวกับการย่อพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่ปรากฏมูลเหตุของการเทศนาครั้งนั้นว่า

"พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสด็จถวัลยราชสมบัติ ในปีนั้นทรงพระอนุสรคำนึงถึงพระเดชพระคุณสมเด็จพระโอยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระชนกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ประดิษฐานแลสืบพระบรมราชจักรีวงศ์ ดำรงสยามพิภพมาทั้ง 3 พระองค์ มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล...เป็นการพิเศษ...จึงทรงอาราธนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทรงแต่งเทศนาเรื่องพระราชพงษาวดารกรุงเก่า"²³

หลังจากนั้น ไม่ได้มีการเขียนนิพนธ์ประวัติศาสตร์ในแบบเทศนาพระราชพงศาวดารอีกในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ จนกระทั่งถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีงานเขียนแบบเทศนาพงศาวดาร เพื่อใช้ในการเทศนาพระราชกุศลออกมาอีกหลายชิ้น ซึ่งเน้นไปที่การเทศนาพระราชประวัติของอดีตพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้นรัชกาล โดยจะกล่าวถึงเฉพาะงานเทศนาพระราชประวัติที่เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่พรรณนาเกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ได้แก่

²³ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, พระธรรมเทศนา พระราชพงศาวดารสังเขป

(พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2463), หน้า (1) - (2).

งานประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเทศนาพระราชประวัติที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 คือ

- **เทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธัมมจักรีชา** ของหม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากร โดยจัดถวายเทศน์ใน พ.ศ. 2425
- **บุรพภาคพระธรรมเทศนา เจลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2431**

งานเขียนเทศนาพระราชประวัติที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 4 ประกอบด้วย

- **เรื่องราวประวัติในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พ.ศ. 2424**
- **เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบุพพทิศานมัสสมธรรมจักรีชา** พระนิพนธ์พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (พระยศในขณะนั้น) พ.ศ. 2425
- **บุรพทิศานมัสสมธรรม** พระนิพนธ์สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) พ.ศ. 2446
- **พระรัฐประศาสน์ บัณฑิตภาค เทศนาพิเศษ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระวชิรญาณวโรรส พ.ศ. 2451**

โดยจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

2. การพรรณนาในเทศนาพระราชประวัติที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 3

การเทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและธัมมจักรีชา

การเทศนาพระราชประวัติ รัชกาลที่ 3 เรื่อง การเทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและธัมมจักรีชา โดยหม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากร วัดราชบพิธพระอารามหลวง ได้ถวายเทศน์ ใน พ.ศ. 2425 ซึ่งรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้มีการเทศนาพระราชประวัติที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4

การพรรณนาเรื่อง การเสด็จขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 3 ในการเทศนาพระราชประวัติครั้งนี้ มีเนื้อความที่ใกล้เคียงกับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เพียงแต่เพิ่มเรื่องการที่รัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคต โดยไม่ทันมีพระบรมราชโองการเรื่องการมอบ

ราชสมบัติให้แก่เจ้านายพระองค์หนึ่งพระองค์ใด ซึ่งเป็นการพรรณนาการสืบราชสมบัติของรัชกาลที่ 3 เป็นไปตามเหตุการณ์ที่มีความจำเป็นตามสถานการณ์บังคับอยู่ กล่าวคือ

“พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระประชวรเป็นปัจฉิมกาลใกล้จะเสด็จสวรรคตนั้น ทรงพระประชวรอยู่ 3 เวลาใกล้เสด็จสวรรคต หาทันได้ทรงพระดำเนินพระราชโองการ โปรดพระราชทานมอบมไหสวรรยาริบัติ แต่พระราชวงษานุวงศ์พระองค์ใดไม่ เสนาบดีปลุกษาพร้อมใจกันเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสทรงพระเจริญยิ่งกว่าพระราชโอรสทั้งปวง ได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณทั่วไปทั้งพระนครโดยเรียบร้อย เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ของสมเด็จพระบรมชนกนาถมาช้านาน ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็มีความสวามิภักดิ์ยำเกรงเป็นอันมาก และทรงพระสติปัญญาเมตตากรุณาแก่พระราชวงษานุวงศ์ และเสนาพฤฒามาตย์ราชบุโรหิตาจารย์ สมณพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงฉะนี้ จึงเชิญเสด็จขึ้นผ่านพิภพบรมราชาภิเศกเสวยราชสมบัติถวัลยราชมณฑลสถลสีมาอาณาจักร สืบชาติยศสันตติวงศ์ ดำรงแผ่นดินกรุงเทพมหานคร”²⁴

นอกจากนี้ มีการพรรณนาเพื่อแสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 3 มีความสามารถเหมาะที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ นับตั้งแต่เข้ารับราชการในปลายรัชกาลที่ 1 แล้ว โดยทรง “เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยอันสนิท ยิ่งกว่าพระราชโอรสพระองค์อื่น” สำหรับพระบรมชนกนาถของพระองค์ ซึ่งบทบาทนี้ของพระองค์ยังคงดำเนินต่อมาตลอดสมัยรัชกาลที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการค้าสำเภากับเมืองจีน กล่าวคือ

“ในเวลารัชกาลที่ 2 นั้น...พระราชทรัพย์ซึ่งจะจับจ่ายราชการแผ่นดินที่ได้แต่ค่านาอากรสมพักสรในพื้นที่บ้านพื้นเมืองก็มีน้อย ไม่พอที่จะจ่ายราชการเพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทรงแต่งสำเภา บรรทุกสินค้าออกไปค้าขายยังประเทศจีน

²⁴ หม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากร, “เทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชมังคลาภิเษก,” ใน แบบเรียนพงษาวดารเทศนาพระราชและพงษาวดารกรุงเทพฯ (พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2456), หน้า 94-95. (เน้นโดยผู้อ้าง).

เมื่อได้ประโยชน์กำไรก็พอได้เจ็จจวนใช้ในราชการซึ่งจะรักษาพระนคร และการแต่ง
 สำเภากออกไปค้าขายเมืองจีนนี้ ตกเป็นหน้าที่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
 หัว ได้ทรงจัดการแต่งสำเภาลงตลอดมา จึงเป็นพนักงานของพระองค์ที่จะต้อง
 ทรงชวนขายหาพระราชทรัพย์ ถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถที่จะได้ทรงใช้จ่ายใน
 ราชกิจทั้งปวง ถึงแม้ว่าเป็นเวลาซึ่งการค้าขายมิได้บริบูรณ์ พระราชทรัพย์ซึ่งได้จาก
 ส่วนการค้าขายบกพร่อง ไม่พอจ่ายราชการ...พระองค์ก็ได้ทรงแต่งสำเภากลับไปค้าขาย
 ในส่วนพระองค์อีกส่วนหนึ่งต่างหาก จึงถึงซึ่งความบริบูรณ์ด้วยทรัพย์พอที่จะฉลอง
 พระเดชพระคุณ มิให้ขัดขวางราชการได้”²⁵

ความสำคัญของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 2 ทำให้พระองค์เป็นเจ้านาย
 ที่มีความเหมาะสมที่สุดในสถานการณ์เวลานั้น นอกจากนั้นยังมีการให้เหตุผลเพิ่มเติมมาจาก
 ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ด้วยอีก 2 ประการคือ ประการแรก
 เนื่องจากรัชกาลที่ 4 ในเวลานั้นยังทรงพระเยาว์เกินไป แล้วยังทรงออกผนวชโดยพระศรัทธา
 เลื่อมใสอยู่ และไม่ได้มีพระราชประสงค์ให้เกิดความแตกแยกขึ้นในบ้านเมือง และประการที่
 สอง เนื่องจากการสงครามกับประเทศพม่ายังมีอยู่ อันเป็นการอธิบายที่แตกต่างไปจากการ
 เขียนพระราชพงศาวดาร โดยในการเทศนาพระราชประวัติเรื่องนี้นั้นสิทธิธรรมในราชบัลลังก์เป็น
 ของรัชกาลที่ 4 มากกว่ารัชกาลที่ 3 แต่ด้วยเหตุผลบางประการที่ทำให้รัชกาลที่ 3 ได้เป็นกษัตริย์
 ก่อน ดังจะเห็นได้จาก

“พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดีซึ่งเป็นประธานในราชการก็ล้วน
 แต่เป็นผู้ชื่นชมยินดีต่อพระปรีชาญาณของพระองค์ จึงได้ปรึกษาพร้อมกันเห็น
 ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมโอรสา
 ธิราชยังมีพระชนม์มาชุน้อย และเสด็จออกทรงผนวชในพระพุทธศาสนา
 โดยทรงพระศรัทธาเลื่อมใส มิได้ทรงพระดำริมุ่งหมายที่จะให้มีเหตุการณ์บาด
 หมางในพระบรมราชวงศ์ ให้เป็นการจลาจลขึ้นในบ้านเมืองได้ทราบความชัดใน
 พระราชดำริพระประสงค์ดังนี้แล้ว เห็นว่าในเวลานั้นพระนครก็ยังตั้งขึ้นไม่สุ่ช้านาน
 การสงครามฝ่ายพม่าปัจจุามิตร ก็ยังมุ่งหมายจะทำลายกรุงสยามอยู่มิได้ขาด จึง

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47 - 48.

เป็นพร้อมกันว่าถ้าอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีพระชนมายุมาก และทรงพระกิจใหญ่่น้อยทั่วถึง ทั้งในการที่จะรักษาพระนครภายใน และจะป้องกันอริราชศัตรูหมู่มัจฉามิตรภายนอกได้ในเวลาเมื่อเกิดการสงคราม จะเป็นเหตุให้พระบรมราชวงศ์และพระนครตั้งมั่นเป็นอันถาวรณณสืบไปภายหน้า จึงยินยอมพร้อมกันถวายสิริราชสมบัติแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”²⁶

ในส่วนของกระแสพระราชดำริก่อนเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 3 มีการขยายความมากกว่าพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในเรื่อง การให้ที่ประชุมพระราชวงศ์กับเสนาบดีเป็นผู้เลือกพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป ด้วยเหตุผลในเรื่องความสามัคคี เพื่อไม่ให้เกิดความเดือดร้อน ในขณะที่ในพระราชพงศาวดารไม่มีการกล่าวถึงเหตุผลในการให้ที่ประชุมเป็นผู้เลือกพระมหากษัตริย์ต่อไป

“...แล้วมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ซึ่งทรงพระประชวรครั้งนี้ พระอาการมากเห็นจะเป็นพระโรคใหญ่ เหลือกำลังแพทย์จะเยียวยาเสียแล้ว จึงทรงพระราชดำริที่ว่า กรุงเทพมหานครและขอบชัณฑเสมาอาณาจักรกว้างขวาง พระเกียรติยศก็ปรากฏไปทั่วนานาประเทศ ถ้าและทรงพระมหากุณาพระราชทานอิสริยยศมอบให้พระบรมวงษานุวงษพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งพอพระไทยให้ขึ้นเสวยสิริราชสมบัติแทนพระองค์ต่อไปตามแต่ชอบพระอัธยาศัย ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวนั้นเล่า ก็เกรงจะเสียสามัคคีรส ร้าวราน ไม่ชอบใจไพร่ฟ้าประชาชนและคนมีบรรดาศักดิ์ ผู้ที่จะทำราชการทุกพนักงานต่อไป ก็เกิดการอุบัตินกษภัยอันตรายเดือดร้อน และพระบรมวงษานุวงษ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยสมณสีพรหมณ์ อาณาประชาราษฎร จะได้รับความลำบาก เพราะมิได้ พร้อมใจกัน...”²⁷

ส่วนเรื่องราวที่เกี่ยวกับการต่างประเทศนั้น มีการพรรณนาไว้เพียงสั้นๆ เฉพาะเรื่องสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า อันเป็นผลให้อังกฤษส่งทูตเฮนรี เบอร์นี เข้ามาในกรุงเทพฯ ใน

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56 – 57. (เน้นโดยผู้อ้าง).

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118 – 119. (เน้นโดยผู้อ้าง).

เวลาต่อมา ซึ่งเป็นการพรรณนาด้วยเรื่องศึกสงครามเป็นประเด็นสำคัญ โดยความสำคัญด้านการทูตนั้นเป็นเพียงผลที่ตามมา

“...และครั้งนั้นทรงทราบว่า อังกฤษตีเขตรแดนพม่าขึ้นไปถึงเมืองย่างกุ้ง เมืองปรวน จึงโปรดให้ไปสืบราชการ จะใคร่ทรงทราบว่า การศึกษาต่างประเทศนั้น จะหนักแน่นประการใด ครั้นผู้สืบราชการกลับมาได้ทรงทราบว่า การศึกษาต่างประเทศนั้น ยังติดพันกันอยู่ จึงทรงพระราชดำริว่า จำจะต้องให้กองทัพไปซัดทัพ จะได้รู้เหตุศึกษาต่างประเทศจะผันแปรประการใด...ทั้งสามทัพนี้ได้บอกไปว่า จะไปช่วยอังกฤษฯ ก็ยอมให้กองทัพไทยเข้าไปตั้งในเขตรแดนที่ดีไว้ ครั้นเสร็จการศึกษาแล้ว เจ้าเมืองเบงคอลแต่งให้กับตันหันตรีบารนี เป็นราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าฯ ถวาย แสดงความขอบพระเดชพระคุณที่ให้กองทัพไปช่วย...”²⁸

กล่าวโดยสรุปแล้ว การเทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและธัมมจริยา ได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างที่สำคัญระหว่างการเขียนพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 และการเทศนาพระราชประวัติ คือ การเทศนาพระราชประวัติไม่ได้ให้ความสำคัญกับประวัติเรื่องราวของพระมหากษัตริย์เฉพาะช่วงที่เสวยราชย์เท่านั้น แต่ยังคงกล่าวถึงพระราชประวัติก่อนหน้าที่จะเสวยราชย์ด้วย โดยมีความพยายามอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นเหตุเป็นผลกันด้วย

บูรพภาคแห่งพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

งานเขียนเทศนาพระราชประวัติเรื่องนี้เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ.2431 เป็นการพรรณนาการเทศนาพระราชประวัติที่สำคัญ แสดงให้เห็นถึงการลำดับพระราชสันตติวงศ์จนกระทั่งมาถึงรัชกาลที่ 5 โดยกล่าวถึงการสืบสายของรัชกาลที่ 3 ว่ามีความต่อเนื่องเชื่อมกับรัชกาลที่ 5 ด้วยนอกเหนือจากทรงเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96 – 97.

เทศนาพระราชประวัติเรื่องนี้ถือว่าเป็นการสะท้อนความคิดเกี่ยวกับพระราชสันตติวงศ์ที่ชัดเจนกว่าเทศนาพระราชประวัติฉบับอื่น

ที่มาของเอกสารเรื่องนี้คือ เมื่อ พ.ศ.2469 พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดดา ทรงพระประสงค์จะจัดพิมพ์หนังสือมิตรพลีเพื่อประทานแก่พระญาติ และอมาตย์มิตร ซึ่งไปช่วยงานบำเพ็ญพระกุศลแต่พระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในวาระโอกาสที่พระองค์ทรงเจริญพระชันษาเสวยด้วยพระชนมายุกาลแห่งรัชกาลที่ 3 จึงได้ทรงตรวจค้นเรื่องหนังสือซึ่งมีต้นฉบับอยู่ ณ พระตำหนัก พบพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องบูรพภาคแห่งพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ.2431 อันเป็นกัณฑ์หนึ่งในพระธรรมเทศนาในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อจำนวนปีแต่พระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ 100 ปี ใน พ.ศ. 2431 ซึ่งพระวิมาดาเธอฯ ทรงพระดำริว่าสมควรพิมพ์แจกเป็นมิตรพลีได้ ได้ส่งหนังสือไปถวายทูลหาหรือสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช พระองค์ทรงสืบค้นได้ความว่าเทศนาเฉลิมพระเกียรตินี้มี 3 กัณฑ์ด้วยกัน จึงทรงสืบหาได้มาอีก 2 กัณฑ์ ทรงพิจารณาเห็นว่า เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหมือนกัน จึงโปรดให้คัดสำเนาถวายพระวิมาดาเธอฯ และทรงแนะนำว่าควรพิมพ์ให้ครบทั้ง 3 กัณฑ์ แต่ความในพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องในพงศาวดารและเป็นการเกี่ยวกับรัฐสภาภิบาลนโยบาย จึงควรประทานให้ราชบัณฑิตยสภาตรวจก่อน ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภาได้ทรงรับตรวจต้นฉบับในครั้งนั้น²⁹

เนื้อในเทศนาทั้ง 3 กัณฑ์ ประกอบด้วย

เทศนากัณฑ์ที่ 1 เรื่อง “พระราชสันตติวงศ์” ซึ่งมีพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ทรงเป็นผู้ถวายเทศนาในงานพระราชกุศลครั้งนั้น ในกัณฑ์นี้จะกล่าวถึงการสืบเชื้อสายของรัชกาลที่ 3 โดย “พรรณนาลำดับพระราชวงศ์เฉพาะแต่สายที่ตรงลงมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

²⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “บูรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาค ที่ 33 เล่ม 20 (พระนคร: คุรุสภา, 2510), หน้า ก – ข.

จุฬาลงกรณ์³⁰ และอธิบาย “ราชินิกุลข้างฝ่ายสมเด็จพระศรีสุลาลัย อันเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”³¹

กัณฑ์ที่ 2 เรื่อง “พระราชประวัติ ก่อนเสด็จดำรงสิริราชสมบัติ” สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราธิบดี เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต เป็นผู้ถวายเทศนาเนื้อหาในกัณฑ์นี้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจ และพระราชกุศลทั้งปวงที่ รัชกาลที่ 3 ทรงกระทำอันเป็นคุณประโยชน์แก่คนรุ่นหลัง ในช่วงก่อนที่จะครองราชย์

กัณฑ์ที่ 3 เรื่อง “พระราชประวัติ เมื่อเสด็จดำรงสิริราชสมบัติ” พระบาทสมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) เป็นผู้ถวายเทศนา เนื้อความกล่าวถึงพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ในการที่จะรักษาพระนครและขอบขันทีสีมา รวมทั้งปกป้องพระบรมวงศานุวงศ์ ชุนนาง และไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ในไม่มีความผาสุก ตลอดช่วงการครองราชย์จนเสด็จสวรรคต

ความสนใจในการบำเพ็ญพระราชกุศล โดยพรรณนาพระราชประวัติของบูรพกษัตริย์คือ รัชกาลที่ 3 อันประพันธ์สายพระราชสันตติวงศ์มาถึงองค์พระมหากษัตริย์ในเวลานั้นคือรัชกาลที่ 5 เป็นการแสดงพรรณนา กษัตริย์ภาพที่เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่สืบสายมาจากบูรพกษัตริย์ โดยผ่านเรื่องราวพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์โดยลำดับพระองค์ โดยการเทศนาพระราชประวัติได้พรรณนากลับไปยังจุดเริ่มต้นจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และต่อเนื่องมาถึงรัชกาลที่ 2 โดย “ล้วนเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ อันติดเนื่องประพันธ์สนิทกันทั้งสิ้น ได้นามว่าพระบรมราชวงศ์ซึ่งประดิษฐาน และดำรงกรุงรัตนโกสินทร์มาโดยทวยหาด้วยประการฉะนี้”³²

การให้ความสำคัญเป็นพิเศษในพระราชสันตติวงศ์ที่สืบต่อมาจากรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 โดย “ล้วนเป็นพระบรมวงศานุวงศ์อันติดเนื่องสนิทกันทั้งสิ้น” ทั้งนี้เพราะสายพระราชสันตติวงศ์ที่สืบต่อมาจากรัชกาลที่ 2 จะเป็นสายหลักสืบมาทั้งในสายรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ซึ่งสืบพระราชสันตติวงศ์ทั้งสองสายในรัชกาลที่ 5

การเทศนาพระราชประวัตินี้เพื่อเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 3 ให้กับพระราชสันตติวงศ์สายที่สืบมาจากรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะการพรรณนาลำดับวงศ์ของสมเด็จพระราชชนนีในรัชกาลที่ 3 อันเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการเทศนาพระราชประวัติครั้งนี้ กล่าวคือ

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 15 – 17.

“บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรรณนาลำดับวงศ์ ฝ่ายกรมสมเด็จพระศรีสุลา
ลย์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี เพื่อให้เป็นที่ทรงระลึกถึงพระคุณแห่งบรรพบุรุษ
และเป็นที่สังเวชตามพระบรมราชประสงค์ และลำดับเชื้อวงศ์ซึ่งสืบเนื่องกันมา
อย่างไรมัน ท่านผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในตระกูลแต่ก่อนๆ มักจะปิดป้องมิให้ผู้ย่อยในตระกูล
ทราบ ด้วยรังเกียจว่าจะไปออกนามเล่นในเวลาที่ไม่ควร กลัวว่าผู้ย่อยจะกำเริบ
เยอหยิ่ง ว่าตัวเนื่องประพันธ์สนิทในท่านผู้มีเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ในแผ่นดิน แล้ว
ประพฤติกิจการทุจริตผิดๆ ไปต่างๆ ด้วยความทะนงใจบ้าง ครั้นเมื่อผู้ใหญ่ล่วงไปแล้ว
ผู้ย่อยในตระกูลก็ไม่ได้ทราบเชื้อสายว่ามาอย่างไร ไม่สามารถที่จะเล่าบอกกันต่อๆ
ไปได้ ดังนี้เป็นคติโบราณเคยประพฤติมาโดยมาก...บัดนี้จะได้พระราชทาน
พรรณนา ในจำนวนพระราชโอรสพระราชธิดา ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว...”³³

จากนั้นการพรรณนาในเทศนาพระราชประวัติก็เปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับพระราชสันตติ
วงศ์ที่สืบต่อมาจากรัชกาลที่ 3 โดยตรงเช่นเดียวกัน แต่การพรรณนาในเทศนาพระราชประวัติแสดง
เหตุผลอีกประการหนึ่ง ในการลำดับวงศ์ในสายพระราชชนนีของรัชกาลที่ 3 คือประสงค์จะให้เกิด
ความชัดเจนในการลำดับวงศ์สายนี้ จากสาเหตุที่รัชกาลที่ 5 ทรงให้ความสำคัญกับ “พระคุณแห่ง
บรรพบุรุษ” มากกว่า “คติโบราณเคยประพฤติมาโดยมาก” แต่คติโบราณนี้มีเหตุผลอันลึกซึ้งมาก
คือ “ด้วยรังเกียจว่าจะไปออกนามเล่นในเวลาที่ไม่ควร กลัวว่าผู้ย่อยจะกำเริบเยอหยิ่ง ว่าตัวประพันธ์
เนื่องสนิทในท่านผู้มีเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ในแผ่นดิน” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งกันระหว่าง
ความสำคัญในการเกี่ยวเนื่องกับรัชกาลที่ 5 ของลำดับวงศ์นี้ กับการไม่ควรแสดงออกถึงความเกี่ยว
เนื่องดังกล่าว เช่น การออกนามเล่นในเวลาที่ไม่ควร หรือ กำเริบเยอหยิ่ง อย่างไรก็ตามความขัด
แย้งดังกล่าวแสดงว่าความคิดในรัชกาลที่ 5 เรื่องพระราชสันตติวงศ์ได้เป็นแนวคิดที่เด่นชัดมากกว่า
การปฏิบัติตามประเพณีเดิม ซึ่งชัดเจนขึ้นเมื่อพรรณนาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ดังนี้

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเกลิงลวलयราชสมบัติ
ดำรงตำแหน่งแผ่นดินสืบเนื่อง ต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรง
พระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จดำรงราชสมบัติมาถึง

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17 - 22.

27 ปี มีข้าราชการที่นิยมยินดีต่อพระองค์มาแต่เดิมก็มาก และข้าราชการในภายหลังก็เป็นคนที่เกิดในรัชกาลของพระองค์ทั้งสิ้น ย่อมจะมีที่นับถือติดมั่นว่าในใจอยู่ทั่วหน้า บางทีจะมีความเดือดร้อนรำคาญว่าราชตระกูลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเสื่อมสูญไปทุกที ก็จะเป็นที่บั่นป่วนรำคาญใจไปต่างๆ จึงทรงพระราชดำริจะรำงับข้อรำคาญนั้นให้เสื่อมหาย จึงได้ทรงรับสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีเป็นพระบรมราชเทวี แต่ไม่ดำรงพระชนม์อยู่ได้ทั้งพระโอรสและพระชนนี จึงได้รับกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ เป็นสมเด็จพระบรมราชเทวีต่อมา ก็ได้มีพระราชโอรสและพระราชธิดาสมดังพระราชประสงค์...ก็นับเป็นการอัศจรรย์ ด้วยพระบรมราชโอรสพระราชธิดาทั้ง 4 พระองค์นั้น นับว่าเป็นพระราชวงศ์เธอแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ถึงสามสายสามทาง คือถ้าจะนับตามลำดับพระบรมราชวงศ์ซึ่งตรงมาแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็นับว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมเด็จพระบรมปิตุลาริราช ...ถ้าจะนับฝ่ายสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยกาเธอ และกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็นับว่าเป็นสมเด็จพระบรมราชไปยกาธิบตี...ถ้าจะนับข้างฝ่ายเจ้าจอมมารดาแห่งสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยกาเธอ ซึ่งเนื่องมาแต่พระน้องนางของพระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย ก็นับเนื่องอยู่ในประพันธไม์ห่างไกลกว่าทางที่สองนัก...จึงสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภาร [คือรัชกาลที่ 5-ผู้เขียน] เจ้าได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบสืบคิดวงศ์ดำรงราชตระกูลมาปี ก็นับว่าเป็นอันดำรงพระวงศ์ทั้งสองฝ่าย ให้เจริญยืนยาวสืบไป ราชตระกูลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เสื่อมสูญมีแต่ทรุดไป เช่นคิดเห็นโดยง่าย ๆ ด้วยพระบรมราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่งจะสืบไปภายหน้ามากน้อยเท่าใด ก็คงนับเป็องประพันธไม์พระราชวงศ์ ทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดไปไม่มีทางที่หลีกเลี่ยงไปอย่างอื่นได้”³⁴

จะเห็นได้อย่างชัดเจนจากงานเทศนาพระราชประวัติขึ้นนี้ว่า รัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นผู้พระราชนิพนธ์เนื้อหา ให้ความสำคัญอย่างมากกับการอธิบายการสืบลำดับราชตระกูล นอกเหนือไปจาก

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38 - 40. (เน้นโดยผู้อ้าง).

การอธิบายพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์ต่างๆ ของรัชกาลที่ 3 ทั้งในก่อนและหลังการขึ้นครองราชย์ จำนวนเนื้อความที่กล่าวถึงการลำดับเชื้อสายสันตติวงศ์ในกัณฑ์แรก มีมากเกินครึ่งของเนื้อหาทั้งหมด 3 กัณฑ์ ซึ่งกล่าวได้ว่างานชิ้นนี้ เป็นการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ชิ้นแรกๆ ในรัชกาลที่ 5 ที่เน้นการกล่าวถึงการสืบลำดับเชื้อสายราชตระกูล โดยน่าจะได้รับอิทธิพลการเขียนพรรณนาลำดับเชื้อสายมาจากงานชิ้นสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่เรียกว่า **ปฐมวงศ์**

ปฐมวงศ์ นั้นอ้างกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื่องจากมีหลายสำนวน และสมเด็จพระยาตำราจารชาอนุภาพทรงสันนิษฐานว่ามีผู้แต่งเพิ่มเติมเข้าไป³⁵ โดยมีเนื้อหากล่าวถึง รัชกาลที่ 1 ในฐานะ “บุรพบุรุษ” ในพระบรมราชจักรีวงศ์ และบรรยายลำดับต้นตระกูลทั้งสายพระบรมราชชนก และพระบรมราชชนนีของรัชกาลที่ 1 ซึ่งถือว่าเป็นสกุลใหญ่และมีความสำคัญมาตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยา จากนั้นกล่าวถึงพระราชประวัติของรัชกาลที่ 1 ก่อนเสวยราชย์โดยสังเขป และลำดับวงศ์ของรัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่สืบเชื้อสายกันต่อมาโดยลำดับ **ปฐมวงศ์** จึงถือเป็นการนิพนธ์ประวัติศาสตร์ชิ้นแรก ที่ให้ความสำคัญกับการลำดับบุรพกษัตริย์ใหม่จากการสืบพระราชสันตติวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ 1

การเขียน**ปฐมวงศ์** ของรัชกาลที่ 4 น่าจะมาจากความพยายามในการสร้างสิทธิธรรมในการขึ้นเป็นกษัตริย์ของพระองค์ เพราะรัชกาลที่ 4 นั้นไม่ได้มีฐานอำนาจมาจากกำลังคนและความมั่งคั่งดังเช่นเจ้านาย และขุนนางตระกูลสำคัญอื่นๆ เนื่องจากทรงผนวชอยู่เป็นเวลานาน³⁶ หลังจากขึ้นครองราชย์แล้วจึงต้องมีความพยายามสร้างความมั่นคงให้กับพระองค์เอง วิธีการหนึ่งคือการนำคติเกี่ยวกับการสืบสันตติวงศ์ ซึ่งพระองค์อาจจะได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องการสืบสันตติวงศ์นี้มาจากตะวันตก นำมาใช้แสดงความชอบธรรมในการขึ้นเสวยราชย์ และเป็นการรำวงสถานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์เองอีกด้วย การเผยแพร่แนวคิดเรื่องการสืบสันตติวงศ์ของพระองค์ที่สืบสายมาจากพระมหากษัตริย์ผู้สถาปนาราชวงศ์จักรี จึงเกิดขึ้นในงาน **ปฐมวงศ์** นั้นนั่นเอง

³⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปฐมวงศ์,” ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 8** (พระนคร: ศุภสภา, 2507), หน้า 103 – 104.

³⁶ ดู พงศริดา เกษมสิน, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการรำวงสถานะพระมหากษัตริย์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531).

รัชกาลที่ 5 ก็เช่นเดียวกัน พระองค์ได้ใช้การอธิบายการสืบสายราชตระกูล ดังจะเห็นได้จากงานเทศนาพระราชประวัติเรื่องนี้ เพื่อที่จะสร้างความสามัคคีกลมเกลียวกันในพระราชวงศ์ ว่า “ราชตระกูลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เสื่อมสูญมีแต่หลุดไป”³⁷ และอาจจะถือว่าเป็นความพยายามของพระองค์ที่จะทำให้เกิดความยอมรับในหมู่ราชตระกูลที่สืบสายมาจากรัชกาลที่ 3 โดยตรง และผู้ที่นิยมในสายรัชกาลที่ 3 ด้วยนั่นเอง

3. การพรรณนาในเทศนาพระราชประวัติเกี่ยวกับรัชกาลที่ 4

การเทศนาพระราชประวัติเป็นการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มีเรื่องราวของพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์เป็นเนื้อหาหลัก ความสำคัญของเรื่องราวในพระราชประวัติของรัชกาลที่ 4 มีความสำคัญมากกับการเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงเป็น “สยามยุคใหม่” ทั้งนี้เป็นเพราะพระราชโอบายด้านต่างประเทศและการสร้างความเจริญก้าวหน้าในประเทศ มีที่มาจากประสบการณ์เฉพาะพระองค์ก่อนหน้าการครองราชย์ซึ่งปรากฏในพระราชประวัติ ดังนั้นกล่าวได้ว่าเนื้อหาข้อมูลพระราชประวัติรัชกาลที่ 4 ก่อนขึ้นครองราชย์ จากการเทศนาพระราชประวัติ รัชกาลที่ 4 ทำให้สามารถอธิบายได้ว่าทำไมรัชกาลที่ 4 จึงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่เปลี่ยนพระราโชบายของสยาม อันเป็นการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเป็น “สยามยุคใหม่”

เรื่องราวประวัติในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย โดยความย่อ

งานเขียนเทศนาพระราชประวัติเรื่องนี้ เป็นพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พิมพ์ใน ทับทิมสีอิทธิยาณ เล่ม 2 ฉบับที่ 8 ประจำเดือน 7 จ.ศ. 1243 (พ.ศ.2424) มีเนื้อหาเป็นการพรรณนาพระราชประวัติของรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่ยังทรงผนวชอยู่ เป็นเรื่องหลัก และจบเรื่องด้วยการเสด็จเสวยราชสมบัติ และการเสด็จสวรรคต ซึ่งความสำคัญของการพรรณนาในพระนิพนธ์นี้คือ เป็นการพรรณนาแรกที่ทำให้ความสำคัญกับพระราชประวัติของรัชกาลที่ 4 ก่อนที่จะเสด็จเสวยราชย์ แม้เน้นเพียงพระราชประวัติในช่วงรัชกาลที่ 4 ยังทรงอยู่ใน

³⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, หน้า 40.

บวรพุทธศาสนา โดยไม่กล่าวถึงเรื่องราวก่อนและหลังการผนวชมากนัก ซึ่งเป็นความแตกต่างจากการพรรณนาในพระราชพงศาวดารที่มีแต่เรื่องราวในช่วงที่กษัตริย์ทรงครองราชย์อยู่ แต่พระนิพนธ์นี้เรื่องราวช่วงรัชกาลที่ 4 ทรงผนวชเป็นเรื่องราวสำคัญทั้งหมด โดยเริ่มเน้นที่พระอธิษฐานในการผนวช โดยขอให้พวงศับรรพชาที่เนื่องมาจากพระพุทธเจ้า อันมีลักษณะคล้ายเรื่องราวในพุทธประวัติ ซึ่งเต็มไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ การอธิษฐานเสี่ยงทาย และเป็นการแสดงถึงบุญบารมีของพระองค์ ดังตัวอย่างเช่น

“ครั้นทรงได้ถามศึกษาถึงข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่มีมาแต่โบราณ ก็ได้ทรงทราบว่ศาสนวงศันั้น อันตรธานมาแต่ครั้งกรุงเก่าแตกแก่พม่าแล้ว กับได้ทรงเห็นอาจารย์บัติของสมณะเหล่านั้น...เปรียบเทียบกันไม่ มีรากเง่าอันเนาผุ จะยังยืนวัฒนาถาวรอย่างไรได้...ณ กาลครั้งนั้น เสด็จเข้าไปปรนทมกลางวันในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ จึงทรงตั้งสังข์กิริยาธิษฐานบูชาแก่ศาสนามุขเทพดา ด้วยเครื่องสักการบูชาเป็นต้นว่ารูปเทียนมาลาทั้ง 8 ทิศ ทรงตรัสว่าข้าพเจ้าอุทิศถวายต่อพระผู้มีพระภาค ด้วยข้าพเจ้าออกบวชในครั้งนี้เพราะมีความเลื่อมใสเชื่อในพระรัตนตตยาริกุณ มิได้เพ่งต่ออามิสสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภยศ ความสรรเสริญเป็นต้น ถ้าวางศับรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่องค์พระสุคตทศพล ยังมีปรากฏเหลืออยู่ ณ ประเทศใด ตำบลใด ทิศใด ขอให้ได้ประสบหรือให้ได้ยินข่าวเล่าลือมาในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่สมดังความอธิษฐานไม่เป็นดังนั้น ข้าพเจ้าก็จักเข้าใจสำคัญกว่า พระพุทธศาสนาวงศันั้นหมดสิ้นเสื่อมสูญแล้ว ข้าพเจ้าก็จักละเพศบรรพชิต ออกเป็นฆราวาส ไปรักษาเบญจศีล 5 ประการตามสมควรแก่ศรัทธาข้าพเจ้า ครั้นล่วงไปประมาณสองวันหรือสามวัน ครั้งนั้นก็เป็นมหัศจรรย์ประจักษ์สมดังความพระอธิษฐาน มีสงฆ์รามัญเถรองค์หนึ่งเป็นผู้ฉลาด ในวินัยจักเป็นผู้พุทธวัจนะขำนิขานาญในวัดปรจารย์วิธ มาสู่สำนักแห่งพระองค์ท่าน ดุจดั่งเทพยดาคลใจให้มาประสบพบสมดังความประสงค์ เพื่อพระองค์มีความวิมุติสงฆ์ด้วยพระบวรพุทธศาสนา ซึ่งวิปลาศคลาดเคลื่อนไปหลายประการ ราวกะเทพยดาบันดาลให้รัตนวรรษาธารน้ำฝนแก้ว ตกลงมาให้มนุษย์ในชมพูทวีปชุ่มชื้น ดังพระเถรรามัญมาพบพระองค์เพื่อจะได้ทรงรับปรนนิบัติตามพุทธวัจนะโดยสุขุมภาพ ทางคติธรรมยุติกันกายเป็นประภมเหตุดังนั้น ในครั้งนั้นพระเถรรามัญมากล่าวสุนทรกถาอัถถ

ธรรมด้วยข้อวินัยบัญญัติอันละเอียด ที่แจ่มแสดงโดยพิสดารพระองค์ท่านมีความ
ประสาทเลื่อมใส จึงได้รับเอาข้อวินัยไว้ปรนนิบัติสืบมาเป็นต้นคตินิยมปฏิบัติกันกาย”³⁸

เรื่องพระราชประวัติฯ นี้ จะพบว่ามีความเหตุการณ์จำนวนมาก ที่แสดงความมหัศจรรย์จากการ
อธิษฐาน และพระบารมีของพระองค์อยู่หลายประการ อาทิเช่น เรื่องพระบรมธาตุ เรื่องเสียงก้อง
ใหญ่คล้ายกับเสียงฆ้องร้อง แต่เป็นเสียงของจระเข้ใหญ่มากร้องเพื่อชื่นชมพระบารมี จนทำให้เกิด
คลื่นเป็นระลอกได้น้ำ เรื่องเสื่อร้ายมาหมอบกระดิกหางชื่นชมพระบารมีและร้องถวายเสียงเป็น
สำคัญ เรื่องปลาจำนวนมากผุดขึ้นมาจากช่วงฤดูแล้งที่ก้นดงปลาที่สุด และศุภนิมิตอีกหลาย
ประการอันแสดงให้เห็นถึงพระบารมีก่อนที่จะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน จนกระทั่งถึงวาระที่พระองค์
เสด็จสวรรคตไปแล้ว ก็ยังคงมีเรื่องอัศจรรย์เกิดขึ้น ดังนี้

“อนึ่งเมื่อเสด็จสวรรคตแล้วก็ยังมีการประจักษ์อัศจรรย์ที่สุดทำยอีกอย่างหนึ่ง
สิ่งซึ่งไม่ควรเชื่อก็ต้องเชื่อ...เวลายามเศษเป็นเวลาสวรรคตแล้วนั้น ที่พระปฐมเจดีย์
เทพารักษ์ซึ่งหญิงงามัญคนทรงเทพารักษ์บอกเหตุการณ์นั้น กับพระสุธรรมไตรปิฎก
รักษาการที่พระปฐมเจดีย์ ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
แล้ว เมื่อตะกั๊บัดนี้ท่านเสด็จมานมัสการพระปฐมเจดีย์ เมื่อ ขณะหญิงงามัญคน
ทรงเทพารักษ์บอกเหตุการณ์นั้น พระสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์ที่พระปฐมเจดีย์ได้
ยินด้วยกันเป็นอันมาก พระสุธรรมไตรปิฎกได้จดหมายเหตุนี้ไว้ แต่ไม่เชื่อ ครั้นรุ่งขึ้น
ต้องตราออกไปให้ราษฎรโกนผมด้วยการสวรรคต คนทั้งหลายจึงมีความเชื่อ
เทพารักษ์ การนี้ก็เป็นปัจจุณอัศจรรย์เสริมส่งพระเกียรติยศ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว
เห็นประจักษ์ด้วยพระบารมี ในอดีตกาลและปัจจุบันกาล ควรจะเป็นแก่นสารกับ
พระบารมีไปในอนาคตกาลในภายหน้านั้น”³⁹

³⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, “พระราชประวัติพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน **พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่อง ใน พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์
เจ้าประดิษฐาสารี ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 กรกฎาคม
2505), หน้า 2 – 3. (เน้นโดยผู้อ้าง).

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19 – 20.

พระนิพนธ์เรื่องพระราชประวัตินี้ จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความมหัศจรรย์ในศุภนิมิต และพระบารมีของรัชกาลที่ 4 โดยเริ่มต้นตั้งแต่พระราชประวัติในช่วงที่ทรงผนวชอยู่ ซึ่งเป็นการเขียนเทศนาพระราชประวัติที่มีจารีตการเขียนที่มีความแตกต่างจากพระราชพงศาวดาร ทั้งนี้ เพราะรัชกาลที่ 4 ทรงมีเรื่องราวพระราชประวัติอันมีความสำคัญตั้งแต่ยังไม่ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ แม้ว่าพระราชประวัติของพระองค์จะเต็มไปด้วยเรื่องราวอันมหัศจรรย์ก็ตาม

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบุพพทิศนมัสธรรมจริยา

งานเขียนเทศนาพระราชประวัติเรื่องนี้ เป็นการเทศนา พระราชประวัติรัชกาลที่ 4 ถวายรัชกาลที่ 5 ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อจุลศักราช 1244 (พ.ศ.2425) โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระมหาสมณเจ้า เมื่อยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส⁴⁰

การเทศนาพระราชประวัติรัชกาลที่ 4 ในครั้งนี้ มีเรื่องราวพระราชประวัติก่อนที่จะทรงผนวชเพิ่มเติมขึ้นมาอีก โดยเริ่มต้นตั้งแต่การได้พบรัชกาลที่ 1 ของรัชกาลที่ 4 เมื่อพระองค์ยังมีพระชนมายุได้เพียง 5 พรรษา และพระองค์ทรงเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระอัยกานับตั้งแต่นั้นมา

ต่อจากนั้นพระองค์ยังทรงได้เข้าพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าอย่างถูกต้องตามแบบแผนเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังได้ทรงผนวชเป็นสามเณร โดยจัดงานให้ยิ่งใหญ่อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน แต่ในงานอุปสมบท เนื่องจากรัชกาลที่ 2 ไม่ทรงสำราญพระราชหฤทัยจึงไม่โปรดให้จัดเป็นงานใหญ่ จากนั้นไม่นาน รัชกาลที่ 2 ก็เสด็จสวรรคต และรัชกาลที่ 3 เสด็จขึ้นครองราชย์ ซึ่งนับเป็นพระราชพิธีหนึ่งที่แสดงสิทธิธรรมในการสืบราชสมบัติ

การพรรณนาพระราชประวัติในช่วงที่ทรงผนวชมีเรื่องราวคล้ายกับพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งได้อ้างถึงก่อนหน้านี้อแล้ว แต่มีการแก้ไขลดเรื่องราวที่นำมาศรัทธาบางประการให้เหลือน้อยลง เป็นการให้ภาพรัชกาลที่ 4 ในทางธรรม

⁴⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบุพพทิศนมัสธรรมจริยา", หน้า 1.

“ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... ครั้นได้ชงชาบด้วยพระราชพิจารณาญาณว่า ลัทธิสมณะนั้นมากมุล่วนวายไปด้วยสัมโมหวิหาร เหมือนกับยืมจุมุกท่านมาหายใจ จะพูดสิ่งใดก็เป็นต่ออ้างคดี... ว่าท่านผู้ใหญ่เคยทำมาหย่างนี้ไม่แจ้งแสดงเหตุซึ่งออกมาให้เห็นจึงได้ ถ้อยแต่ลัทธิของตนนั้นดันคือไปมิได้รู้ผิดและชอบ... ก็ชงอนุมาณได้ว่า สาสนวงษ์เป็นจลาจลมาแต่กรุงเก่าแล้ว... เห็นว่าเป็นของอันมีรากเง่า อันเนาผุ... วันหนึ่งเวลากลางวันเสด็จเข้าไปบันทมในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ชงบูชาสาสนารักษเทวดาด้วยเครื่องสักการะถ้วนทุกทิศแล้ว ชงตั้งสักกิริยาริถานว่า ข้าพเจ้าอุทิศต่อพระผู้มีพระภาค ออกบวชด้วยความเชื่อเลื่อมใสมิได้เพ่งต่ออำมิสสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภยศและความสันเสินเป็นต้น ถ้าวางส์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระสุคตทสพลยังมีอยู่เหลือหยุ่นะประเทศใดทิศใด ขอให้ได้ประสบหรือให้ได้ยินข่าวให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่เป็นดั่งนั้นข้าพเจ้าจะเข้าใจว่าสาสนวงษ์นั้นสิ้นแล้ว จะสึกเป็นครววาส รักสาสี่ลห้าสี่ลแปดตามสมควน ครั้นล่องไปประมาณสองวันหรือสามวันมิทันสิ้นกำหนดที่ชงอิถิถาน มีพระเถระรามันองค์หนึ่ง... มากล่าวสาสนวงษ์สแดงชี้ให้เกิดความเลื่อมใส”⁴¹

น่าสังเกตว่ามีการเพิ่มเติมการพรรณนาถึงพระราชประวัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาษาอังกฤษ และเรื่องที่ทรงรอบรู้ในกิจการต่างประเทศ และทรงเป็น “ขัตติยสุขุมลชาติ” อันประเสริฐ ผู้เป็นที่พึงของพระบรมวงศานุวงศ์ และประชาราษฎร และเพิ่มเติมพระราชประวัติของรัชกาลที่ 4 ในช่วงที่เสวยราชย์แล้ว ซึ่งเป็นความแตกต่างจากงาน **เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่ทรงผนวชตลอดศวรรคาลัช** ที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้แล้ว เพราะภาพของรัชกาลที่ 4 ในการเทศนาพระราชประวัติที่แตกต่างกันเพียงปีเศษ แต่งานชิ้นหลังได้เพิ่มเติมในเรื่องทางโลกของรัชกาลที่ โดยได้

“...ชงศึกษาภาษาอังกฤษ ในเมื่อมีพระชนมถึงสี่สิบปีล่องไปแล้ว ชงชาบชัดเจนได้เป็นมหัสจรรย และเมื่อเวลาปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีราชการเกี่ยวข้องด้วยต่างประเทศ พระองค์ได้ชงอุสาหะสอดศสองศรีครองไบราชการนั้น ท่านผู้ซึ่งเป้นประธานในราชการแผ่นดินทั้งหลาย ไม่มีผู้ใดที่

⁴¹ เลื่องเดียวกัน, หน้า 9 – 10.

จะซาบการกว้างขวางไปถึงนานาประเทศได้ ครั้น.....พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต จึงพระบรมราชวงศานวงศ์ซึ่งมีอิทธิพลและท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ ปรีกษาพร้อมใจกันเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นขัตติยสุมาลชาติบรมราชโอรสอันประเสริฐของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นที่นับถือของชนทั้งหลายทั่วหน้า สมควรมีจะได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบบรรดาราชสันตติวงศ์โดยตรงตามลำดับมา พระองค์ซึ่งพระปรีชาและพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ ควณที่จะเป็นที่พึ่งของพระบรมวงศานุวงศ์ และประชาราษฎรเป็นที่ร่มเย็นสืบไป...”⁴²

จากการพรรณนาในพระราชประวัติดังกล่าว ทำให้ภาพของรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นผู้ที่สามารถทำการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของสยาม ดังปรากฏให้เห็นในเหตุการณ์การรับราชทูตอังกฤษ เซอร์จอห์น บาวริง ซึ่งแตกต่างจากนโยบายต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกับอังกฤษ และประเทศตะวันตก อันไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด

“...ส่วนราชการฝ่ายประเทศตะวันตก กรุงเกรตบริเตนได้เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวการก็เป็นที่มีวามองกันอยู่ ครั้นพายนหลังเซอร์ยอนโบวริง เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี พระองค์ซึ่งพระราชดำริด้วยพระปรีชาญาณวิจารณ์ปัญญาอันสุขุม เห็นว่าการซึ่งจะรักษาพระราชอาณาเขตให้ใหญ่เป็นสุข ต้องอาศัยผ่อนสั้นผ่อนยาว ถือเอาแต่การซึ่งจะเป็นความเจริญปราศจากอันตรายเป็นประมาณ การซึ่งกรุงเกรตบริเตนมาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีนี้ ก็เป็นประสงค์เพียงเดียวซึ่งจะได้ค้าขายให้เป็นผลประโยชน์แห่งชาติของตน มิได้เป็นอุบายซึ่งจะคิดร้ายต่อพระนครในขั้นต้น เหมือนหนึ่งจะมาซ้าสีกซึ่งควนเป็นที่สงัดนั้นไม่ ถ้าจะคิดค้นกันไปมาเหมือนหย่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็จะเป็นที่หมองหมางกับขึ้น ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้ารับทางพระราชไมตรีแล้ว ก็จะไม่มีความบาดหมางต่อกัน การค้าขายต่อกันมีขึ้นแล้วประโยชน์ก็จะมีแก่ผู้ขายและผู้ซื้อด้วยกันทั้งสองฝ่าย ซึ่งพระราชดำริโดยการยืดยาวกว้างขวางอย่างนี้แล้ว จึงซึ่ง

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14 – 15. (เน้นโดยผู้อ้าง).

ปรึกษาด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี เห็นพร้อมด้วยกะแสพระราชดำ
หรือจึงทรงรับทางพระราชไมตรีกรุงยูในเด็คคอฟเกรตบริเตนและไอร์แลนด์เป็น
ปถม...”⁴³

การทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับราชทูตเซอร์จอห์น บาวริง จึงเป็นที่มาของการทำ
สนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับประเทศตะวันตกอีกหลายประเทศในเวลาต่อมา ซึ่งการเปลี่ยนแปลง
แปลงดังกล่าวทำให้รัชกาลที่ 4 ต้องทรงงานหนักในการเปลี่ยนแปลงประเทศตามที่ได้ทำหนังสือ
สัญญาไว้กับชาติตะวันตก แต่ถึงแม้พระองค์จะเป็นผู้เปลี่ยนแปลงประเทศจากการติดต่อประเทศ
ตะวันตก แต่ในอีกด้านหนึ่ง พระองค์ทรงรักษาราชประเพณีโบราณไว้ดั้งเดิม มีเพียงแก้ไข เพิ่มเติม
ให้ดีขึ้นกว่าเดิม

“พระองค์ดำรงรักษาราชประเพณีโบราณ การพระราชกุศล พระราชพิธีใดซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่หนหลังได้ทรงประพริตติมา พระองค์มิได้ลดหย่อน
หรือเลิกถอนเลยสักหน มีแต่จะทรงแก้ไขให้ดีขึ้น และตั้งเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายประการ
มีการพระราชตรัสเพิ่มเลี้ยงโต๊ะ การพระราชพิธีสาทเพิ่มกวนข้าวทิพ เป็นต้น”⁴⁴

นอกจากนั้น เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงประเทศอย่างมาก ทำให้รัชกาลที่ 4 ต้องทรงงาน
ในลักษณะที่แตกต่างไปจากพระราชานุกิจที่เคยมีปฏิบัติกันมาก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้า
เปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ทั้งนี้เพราะรัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชกิจอันยิ่งใหญ่เพิ่ม
ขึ้นอีกหลายเท่า จึงแทบไม่ได้ทรงพระสำราญแต่อย่างใด

“...และพระราชกรณียกิจซึ่งพระองค์ทรงประพริตติเป็นนิจทุกคืนวันนั้น หาเสมอกัน
ทุกวันไป ตั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ เพราะพระองค์มีพระราชกิจ
อันยิ่งใหญ่มากกว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่หนหลังหลายเท่านัก ถ้าเป็นเวลาเรือเมล์มา
พระองค์ก็ทรงพระราชหฤเลขา หยู่ตราบเวลาอรุณเนื่อง ๆ ซึ่งพระองค์ที่ราชการมาก
ขึ้นดังนี้ ก็เพราะบ้านเมืองหยุดเย็นเป็นสุข ราษฎรมั่งคั่งไปด้วยทรัพย์สมบัติทำมาค้า

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25 - 26.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

ชายกันมากขึ้น ต่างประเทศก็เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์มาค้ำชาย ก็ต้องขงระงับดับทุข
รักลาความสขุสบายของประชาชน โดยเต็มพระเดชานุภาพและพระกำลังกาย
จะมีเวลาซึ่งเป็นที่ว่างขงสบายบ้าง ก็น้อยวันน้อยครั้งน้อยคราว เพราะอาศัย
พระมหากษัตริย์และพระเมตตาอันยิ่งใหญ่ซึ่งมีทั่วไปในราสตรทั้งปวง..."⁴⁵

การพรรณนาในเทศนาพระราชประวัติ รัชกาลที่ 4 ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส จึงเป็นทั้งการแก้ไขและเพิ่มเติมพระราชประวัติของรัชกาลที่ 4 ต่อจากที่สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้เฉพาะในช่วงที่รัชกาลที่ 4 ทรง
ผนวชอยู่นั้น

ภาพลักษณ์ของรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความแตกต่างไปจากโบราณราชประเพณี
นับตั้งแต่ทรงรู้ภาษาอังกฤษและเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก วิธีการทรงงานใน
หน้าที่กษัตริย์ก็แตกต่างไปจากกษัตริย์พระองค์อื่นๆ เรื่องราวพระราชประวัติที่ทรงผนวชเป็นเวลา
นาน ในความนิยมฝรั่งและบวชนานแต่รัชกาลที่ 4 ยังทรงรักษาโบราณราชประเพณีโดยไม่มีกรยก
เลิกในเรื่องใด มีเพียงปรับปรุงให้ดีขึ้น แต่การพรรณนาโดยเทศนาพระราชประวัตินี้เป็นการเปลี่ยน
แปลงความคิดของการเขียนประวัติศาสตร์ในแบบจารีตพงศาวดารโดยให้ภาพลักษณ์ของรัชกาลที่
4 ไม่เป็นเหมือนกับสถาบัน แต่ให้ความสำคัญกับความสืบเนื่องระหว่างเรื่องราวพระราชประวัติ
ก่อนที่จะเสวยราชย์ว่าส่งผลถึงพระราชดำริต่างๆ ในช่วงที่เป็นกษัตริย์ด้วย

การบรรจุบทเขียนเทศนาพระราชประวัติในแบบเรียนวิชาพงศาวดาร

รัชกาลที่ 5 นั้น ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษา เพื่อเป็นการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพให้
กับรัฐ และในการศึกษาเล่าเรียนนั้น พระองค์เห็นว่าวิชาพระราชพงศาวดาร หรือที่รู้จักกันในสมัยนี้
ว่าวิชาประวัติศาสตร์นั้น ถือเป็นวิชาสำคัญวิชาหนึ่งที่จะให้ความรู้แก่เยาวชนของชาติ กล่าว
คือ "ทุกวันนี้การเล่าเรียนแพร่หลายไปบุลยขึ้นในพระราชอาณาจักรเป็นอันมาก และความรู้
พงศาวดารของบ้านเมือง ย่อมนับเป็นคุณอันสำคัญในการเล่าเรียนอย่างหนึ่ง..."⁴⁶ แต่แบบ

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49 - 50.

⁴⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ:
คุรุสภา, 2526), หน้า 1. (เน้นโดยผู้อ้าง).

เรียนในการศึกษาวิชาพระราชพงศาวดารนั้นยังไม่เคยมีขึ้นมาก่อนเลย จึงมีพระบรมราชโองการ “โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอภัยเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้เรียบเรียงไว้ั้น...ให้ลงพิมพ์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่การเล่าเรียนของกุลบุตรทั้งหลายสืบไป”

ดังนั้นใน พ.ศ. 2444 จึงได้มีการตีพิมพ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระเรียบเรียงเรียบร้อยแล้วขึ้น แต่สำหรับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเพิ่งจะชำระเรียบเรียงเสร็จสิ้นเมื่อ พ.ศ. 2459 ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 นั้นยังมิได้ทรงชำระ เมื่อมีการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษาให้มีการศึกษาภาคบังคับใน พ.ศ.2456 และมีการสอนวิชาพงศาวดารด้วย ในขณะที่เนื้อหาของแบบเรียนวิชาพงศาวดารยังไม่ครบถ้วน จึงได้มีการนำเอาเทศนาพระราชประวัติ ซึ่งได้นิพนธ์ไว้ ตั้งแต่ใน พ.ศ. 2425 ซึ่งได้ใช้ถวายในการพระราชกุศล ที่พระที่นั่งนันทสมาคมมาแล้ว มารวบรวมเป็นแบบเรียนที่มีเนื้อหาครอบคลุมเรื่องราวพระราชประวัติตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 มาไว้เป็นเล่มเดียวกัน ได้แก่เรื่อง **เทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ และอภยาภิรมย์** ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ **บวรรังษีสूरียพันธ์ุ**, **เทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย และสุจริตจรีชา** ของหม่อมเจ้าประภากรบวรวิสุทธิวงษ์, **เทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธัมมจรีชา** ของหม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากร และ**เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบุพพทิศามมัตถบรมจรีชา** พระนิพนธ์พระเจ้าอภัยเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (พระยศในขณะนั้น) พร้อมทั้งมีการนำเอา **พระรัฐประศาสน์ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ** ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิริยญาณวโรรสมารวมไว้ด้วย ซึ่งเรียกว่าเป็นแบบเรียนทงษาวดารเทศนาพระราชประวัติและทงษาวดารกรุงเทพฯ ดังนั้นการที่ได้นำเนื้อหาการเทศนาพระราชประวัติมาพิมพ์เป็นแบบเรียนในสมัยรัชกาลที่ 6 ถือเป็นการทำให้เรื่องราวในเทศนาพระราชประวัติได้รับการเผยแพร่ไปอย่างกว้างขวาง

งานเขียนการเทศนาพระราชประวัติที่ถูกรวบรวมไว้ในแบบเรียนทงษาวดารเทศนาพระราชประวัติและทงษาวดารกรุงเทพฯ มีเรื่องที่น่าสนใจคือ **พระรัฐประศาสน์ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ** เพราะมีเนื้อหาที่เชื่อมต่อความเป็นกษัตริย์ของรัชกาลที่ 4 เข้ากับเหตุการณ์บ้านเมืองที่แตกต่างไปจากประเพณีกรุงรัตนโกสินทร์ พระราโชบายของรัชกาลที่ 4 ได้ทำให้สยาม

ดำรงเอกราชไว้ได้จากการคุกคามของฝรั่ง สิ่งนี้คือการพรรณนาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จากสยามยุคเก่าเป็นสยามยุคใหม่

การพรรณนาในพระรัฐประศาสน์ บังจิมภาค เทศนาพิเศษ

ใน แบบเรียนพงษาวดารเทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ ได้กล่าวถึง การพรรณนาเกี่ยวกับพระราชประวัติ รัชกาลที่ 4 ไว้ในพระนิพนธ์เรื่องของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรื่อง เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวและบุพพทิสาน มัสยิดธรรมจริยา งานเขียนชิ้นนี้มีหัวข้อการศึกษาอยู่ที่พระราช ประวัติของรัชกาลที่ 4 ทั้งก่อนและหลังเสวยราชย์เป็นสำคัญ แต่ พระรัฐประศาสน์บังจิม ภาค เทศนาพิเศษ จะมีการกล่าวถึงอดีตโดยมีหัวข้อการศึกษาที่แตกต่างออกไปจากการเน้นอยู่ที่ องค์พระมหากษัตริย์ มาเสนอภาพของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับต่างประเทศ โดยมีพระมหา กษัตริย์เป็นผู้นำสำคัญในการตัดสินใจ คำว่า "รัฐประศาสน์" นี้ใช้เพื่ออธิบายถึงนโยบายต่าง ประเทศทั้งในด้านการสงครามและการทูตของสยาม โดยกล่าวเรื่องราวอย่างย่อๆ ตั้งแต่สมัยรัช กาลที่ 1 ต่อมา และเน้นกล่าวถึงในสมัยรัชกาลที่ 4 และต่อเนื่องมาถึงรัชกาลที่ 5 คือเป็นการ พรรณนาที่มีลักษณะเป็นเทศนา เน้นที่มิติของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับต่างประเทศ แทนการ กล่าวถึงพระราชประวัติของกษัตริย์ โดยเริ่มต้นการพรรณนาที่มาของการเทศนาว่า

“บัดนี้จะรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาพรรณนารัฐประศาสน์บังจิม ภาค ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมีโดยสมควรแก่ราชอาณาจักร ด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ปกครองสยาม รัฐมณฑลขึ้นมาโดยสวัสดิ์ได้ 40 ปีบริบูรณ์ มีรัชสมัยยาวกว่าของพระมหากษัตริย์ เจ้าทุกพระองค์ ผู้ดำรงพระราชอาณาจักรนี้มาทั้งในกรุงทวารวดี และในกรุงรัตน โกสินทร์ จัดว่าเป็นพระมหามงคลสมัยสำคัญของแผ่นดิน ยากที่จะมี เป็นโอกาสที่ ทรงพระคำนึ่งถึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสด็จล่วงลับไปแล้วนั้น เมื่อศกหลังได้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อุทิศกัลปนาผลถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสด็จล่วง ลลับไปแล้วนั้น เมื่อศกหลังได้ทรงบำเพ็ญ ทักษิณา นุประทาน ถวาย ฉลองพระเดช พระคุณ แต่สมเด็จพระบรมบูรพบุรุษ 4 พระองค์ ซึ่งได้ดำรงกรุงรัตนโกสินทร์นี้อีก

คราวหนึ่ง เมื่อบุรพกิจเสร็จแล้ว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเพื่อเป็นศิริมงคลแก่แผ่นดินอีกพแนกหนึ่ง”⁴⁷

การวิเคราะห์รัฐประศาสน์โดยเริ่มต้นอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ระหว่างพม่ากับสยาม ในช่วงรัชกาลที่ 2 เนื่องจากการที่อังกฤษเข้ามามีอำนาจเหนืออินเดีย ซึ่งเป็นการมองภาพในมุมมองด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และสรุปการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้ชัดเจนว่า

“ในรัชกาลที่ 2 หาได้มีศึกชับขันไม่ เพราะในเวลานั้น พม่ากำลังสาละวนอยู่ด้วยความหยุกหยิก อันเกิดขึ้นกับอังกฤษผู้มีอำนาจอยู่ในประเทศอินเดีย ด้วยเรื่องย่ำเขตรแดนบ้าง ด้วยเรื่องอื่นอีกบ้าง ในที่สุดก็ได้ทำสงครามกันเป็นคราวๆ มา พม่าปราชัย เสียเมืองขึ้นหนเหนือบ้าง ทางชายทะเลบ้าง แก่อังกฤษ ซาดกำลังลงไปทุกที จนไม่สามารถจะทำศึกได้ ยุทธสงครามใน รวงกรุงสยาม ก็บงกสบกันมา”⁴⁸

ต่อจากนั้น ได้วิเคราะห์รัฐประศาสน์จากรัชกาลที่ 2 จนถึงรัชกาลที่ 3 สยามอยู่ในสถานการณ์ที่คล้ายกับประเทศที่อยู่ใกล้กัน เช่น พม่าและญวน ซึ่งเกิดความขัดแย้งกับชาติตะวันตกอันเนื่องมาจากเหตุ จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 4 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของสยามครั้งใหญ่ ด้วยมีทั้งพระปรีชาสามารถ ทั้งยังเสด็จขึ้นครองราชย์ในช่วงเวลาที่เหมาะสมอีกด้วย จึงทำให้สยามสามารถทำสนธิสัญญาด้วยความ “เสมอหน้า” กับประเทศตะวันตกชาติต่าง ๆ

“ในรัชกาลที่ 3 อังกฤษได้บ้านเมืองในแถบนี้ไว้ปกครอง มีอาณาเขตรติดต่อกับกรุงสยามในทิศตะวันตกบ้าง ในทิศใต้บ้าง ฝ่ายอเมริกา ก็มีผลประโยชน์อยู่ในทางนี้ ต่างพวกก็ประสงค์จะทำไมตรีกับกรุงสยาม อันความไมตรีมีหนังสือสัญญา

⁴⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระรัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ ” ใน แบบเรียนพงษาวดารเทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ, หน้า 216 – 217.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 222 – 223.

กำหนดอำนาจ ย่อมไม่เป็นที่พอใจแห่งเจ้าของถิ่นทั่วกันไป ไม่มีใครปรารถนาจะทำด้วย และการแต่งตั้งทูตไปนั้น ของชาติที่มีอาณาเขตรอยู่ในทิศนี้ ก็หาได้มีไปจากเมืองหลวงไม่ เป็นแต่ผู้ครองเมืองในฝ่ายนี้แต่งไปตามลำพัง และการตั้งทูตเล่าก็หาได้กลั่นหาคนมีอักษมาลัย จัดส่งไปแต่คนพอดีพอร้าย ฝ่ายข้างเจ้าของถิ่นก็ไม่ค่อยมีใครเข้าใจในธรรมเนียมของฝรั่งที่จะรู้จักหยั่งการณให้ตลอดไป การทำไมตรีจึงไม่ค่อยสมปรารถนา กลับเป็นสาเหตุวิวาทและรบกับ...การที่อังกฤษกับอเมริกาแต่งตั้งทูตเข้ามาขอทำไมตรี มีสัญญาบัตรกับกรุงสยามในคราวนั้น ทูตรู้จักแผ่นดินได้ตกลงทำกันก็มี ทูตหนุนหนมิได้ทำกันก็มี กาลล่วงมาถึงรัชกาลที่ 4...ทรงพระราชดำริห์ เห็น ราชการต่างประเทศ เป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น เพราะชาติฝรั่งมีอำนาจในแผ่นดินแถบนี้มากขึ้นทุกที ทั้งในเวลานั้นอังกฤษ ก็มีเขตแดนติดต่อกับรัสเซียมาเข้ามาแล้ว กำลังภายนอกนี้เป็นเหตุเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของพระราชอาณาจักกรนี้ สงครามที่เคยมีกับพม่าบ้าง กับญวนบ้าง ก็เป็นอันสงบ พลรบ พาหนะ นาวา สาตราวุธ ยุทธภัณฑ์ อันเป็นกำลังทำศึกก็เป็นของล่วงสมัย ความเข้าใจในอุบายดำเนินราชการรักษาบ้านเมืองตามที่เคย ก็กลับเป็นเลื่อยล้าเมื่อรวบกล่าวก้เท่ากับแปลงอาณาจักกรใหม่ พระองค์เสด็จเสด็จราไชสวรรคย์เหมาะแก่เวลาราวกับชาตาของพระราชอาราจักรตากบันดาลให้เป็นไปเมื่อครั้งยังทรงผนวช พระองค์ได้ทรงศึกษาในปรตมย์ เข้าพระทัยภาษาอังกฤษและธรรมเนียมต่างประเทศ อาจหยั่งเหตุการณไปได้ไกล พระองค์ได้ตั้งพระราชหฤทัยจะรักษาความสัมพันธ์กับนานาประเทศเป็นเบื้องหน้า ทรงรับทำพระราชไมตรีมีหนังสือสัญญากับชาติฝรั่ง คือ อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส เดนมาร์ก เสนซีเอติก รีปีปติก โปตุเกส วิลันดา ปรุสเซีย ในนามแห่งเยอรมันฝ่ายเหนือ 28 พระนคร สวีเดนและนอร์เว เบลเยียม อิตาลี รวม 12 ชาติ และสัญญาครั้งนั้นได้ทำใบบามพระเจ้าแผ่นดินและประธานาธิบดี ผู้ครองของประเทศนั้นๆ เองเป็นความเสมอหน้า”⁴⁹

หนึ่งในเรื่อง พระรัฐประศาสน์ บังฉิมภาค เทศนาพิเศษ นี้ ได้มีการประเมินผลดี และผลเสียจากการทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ทั้งในเรื่องเกียรติ

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 224 - 226. (เน้นโดยผู้อ้าง).

ยศ ความมั่งคั่ง ความคิดที่กว้างขวางขึ้น ปัญหาคนในบังคับต่างชาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ แสดงภาพสะท้อนของยุคสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ที่การแก้ไขเพื่อยกเลิกสนธิสัญญาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมีความชัดเจน ซึ่งแตกต่างจากการเทศนาพระราชประวัติใน พ.ศ.2425 ของผู้นิพนธ์ท่านเดียวกันซึ่งมีทัศนะในแง่บวกเพียงด้านเดียวต่อการทำสัญญา

"...และผลแห่งการทำสัญญานั้น ที่เป็นประโยชน์ฝ่ายกรุงสยามก็คือพระราชอาณาจักรสงบราบคาบ ไม่เสียบ้านเมืองที่เป็นขอบเขต ในเวลาที่เมืองใกล้เคียงกันต้องเสียยับเยินจนถึงสิ้นอำนาจ อนึ่งแต่ก่อนกรุงสยามได้รับความยกย่องเฉพาะของชาติจีนเท่านั้น ในบัดนี้ยังมีเกียรติยศได้รับความยกย่องของผู้ปกครองประเทศทั้งหลายทั่วกันไป และเมื่อการค้าขายถ่ายเทกับต่างประเทศแพร่หลายออกไป ความไพบลูย์ของบ้านเมืองก็ค่อยมีขึ้นโดยลำดับ พระราชทรัพย์ที่เก็บได้ทางภาษีอากรก็ค่อยทวีขึ้น และเมื่อประชาชนได้คบหากับต่างประเทศ ก็ได้ความคิดกว้างขวางออกไป ในข้างเสียประโยชน์ ก็คือสัญญานั้นยอมกำหนดอำนาจ ไม่มีความเป็นสิทธิ์ขาดเหมือนแต่ก่อนมา เช่นต้องอนุญาตให้ใช้ธรรมเนียมมิสูงสี่มาคือชาตินั้นๆ อาจปกครองคนของตนได้พแนกหนึ่ง ต่างหากจากพระราชอาณา และผลที่เนื่องมาแต่ข้อนี้คือจะจัดการอะไรที่เกี่ยวกับคนในบังคับต่างประเทศ จำจะต้องแสวงหาอนุมัติของชาติที่มีไมตรี ความได้ประโยชน์และเสียประโยชน์มีเช่นนี้เป็นอาทิ เป็นผลของสัญญา"⁵⁰

การเปลี่ยนแปลงในการติดต่อกับชาติตะวันตกดังกล่าว แม้จะมีทั้งผลดีและผลเสีย แต่ทั้งหมดเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ 4 ในการดำเนินพระราชโบายที่ถูกต้องเหมาะสมแก่สถานการณ์ แสดงถึงบทบาทของรัชกาลที่ 4 ซึ่งต่อมาจะถูกพรรณนาในงานเขียนประวัติศาสตร์สมัยหลังว่า ทรงเป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลงจากสยามยุคเก่าเป็นสยามยุคใหม่

"สมเด็จพระบรมชนกักราชเจ้านั้น ทรงพระปัญญาอันลึกซึ้งกว้างใหญ่ สามารถสอดส่องเห็นเหตุการณ์ไกลประจักษ์ ทรงดำเนินพระราชโบายรักษาพระราชอาณาจักรให้เกษมสถาพร ในคราวที่นครอื่นๆ อันอยู่ใกล้เคียงถึงหายณะย่อยยับ

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 226 - 227. (เน้นโดยผู้อ้าง).

ลงตามกัน แม้นด้วยความแห่งพระคาถาประพันธ์พุทธภาสิต..ความว่า เมื่อใด
 บัณฑิตบันเทาความประมาทเสียได้ ด้วยความไม่ประมาทนั้นก้าวขึ้นสู่ปัญญาอย่าง
 สูง ควรเปรียบด้วยขึ้นปราสาทแล้วหามไม้โคกไม้ ก็จะได้แลเห็นประชาชนผู้มีความ
 รันทด ปราศญ์ยอมเล็งเห็นชนผู้เซลา เหมือนยืนอยู่ยอดบรรพต แลเห็นผู้ยืนอยู่ ณ
 ภูมิภาคนั้น...ปราศญ์ทั้งหลายได้กล่าวสรรเสริญชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วย
 ปัญญาว่าประเสริฐสุด เพราะยังประโยชน์แก่มนุษย์นิกรทั่วไปเช่นนี้”⁵¹

หลังการทำสัญญากับต่างประเทศ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการค้าขาย การภาษี
 อากร และการอาชีพของราษฎร มีการขยายตัวกว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งก็คือ พระรัฐประศาสน์
 บัณฑิต ภาคเทศนาพิเศษนี้ ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นด้วยในอีก
 ด้านหนึ่ง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ซึ่งเกิดขึ้นจากผลของหนังสือสัญญาที่ทำกับชาติ
 ตะวันตกของรัชกาลที่ 4

“การค้าขายของชาวสยามกับต่างเมือง ย่อมเป็นไปตามความสัมพันธ์แคบ
 กว้าง ตั้งแต่ครั้งบ้านเมืองยังมีการทัพศึกมา เข้าเกลือเป็นสินค้าต้องห้ามไม่ให้บรรทุก
 ไปค้าต่างเมืองและยังมีสินค้าผูกขาดที่บรรทุกไปจำหน่ายได้เป็นพิเศษเฉพาะของ
 หลวงอย่างเดียวก็มี เพราะในเวลานั้นพระราชทรัพย์ที่เก็บจากภาษีอากรยังได้น้อย
 ไม่พอจ่ายในราชการ ต้องเอากำไรที่ได้ในทางค้าขายใช้เจือจางอุดหนุน บ้าน
 เมืองค่อยสงบราบคาบ การค้าขายก็ค่อยเจริญขึ้นเป็นลำดับมา ครั้นถึงรัชกาลที่ 4
 พระราชทรัพย์ได้จากภาษีอากรค่อยเจริญขึ้นแล้ว ทรงเลิกสินค้าต้องห้ามและสินค้า
 ผูกขาดเสีย เปิดให้ราษฎรจำหน่ายออกไปต่างประเทศได้ทั่วกัน เป็นแต่ตั้งพิกัดเก็บ
 ภาษีขาออกในสินค้าเหล่านั้นพอประมาณ ให้ราษฎรได้มีทางประกอบหาเลี้ยงชีพ
 กว้างขวางออกไป และทรงอนุญาตให้นำสินค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขาย เลิกค่า
 ธรรมเนียมต่างๆ ตั้งเป็นภาษีขาเข้าเก็บตามจำนวนร้อยละ การค้าขายค่อยกว้างขวาง
 ออกไป ผลของการเปิดสินค้านั้น ก็คือชักให้การทำนาและการหาเลี้ยงชีพในทางอื่น

⁵¹ เลื่องเดียวกัน, หน้า 227.

ของราษฎรเจริญขึ้น ชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายมามากขึ้น บ้านเมืองมั่งคั่ง สมบูรณ์ขึ้นกว่าเก่า”⁵²

การเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนี้อย่างยิ่ง รวมถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับราษฎร ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปเป็นมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา พระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นเรื่องที่แตกต่างกันจากกษัตริย์ก่อนหน้าพระองค์ที่ชัดเจนอีกเรื่องหนึ่ง

“อีกข้อหนึ่ง แต่ก่อนมา พระราชาอาณาจักรแรกตั้งใหม่ ยังต้องระวังภัยรอบด้าน และนอกจากงานพระราชสงครามก็ไม่มีใครได้เสด็จไปข้างไหน พระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรจึงยังห่างไกลกัน ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาอารีแก่ราษฎรยิ่งนัก เมื่อเวลาเสด็จข้างในกรุงก็ดี ในหัวเมืองก็ดี ทรงเปิดช่องให้ราษฎรเฝ้าได้ในที่ใกล้ ตรัสปราเส และพระราชทานเงินแจกด้วยพระราชหัตถ์ไม่ทรงถือ แต่นั้นความสนิทในวางเจ้าแผ่นดินกับราษฎรก็ได้มีสืบมา”⁵³

การเทศนาพรณนามาถึงช่วงที่เป็นการสรุปเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ทรงพระราชกิจที่เหมาะสมกับสถานะกาลในแต่ละช่วงรัชสมัย จนดำรงพระราชอาณาจักรให้มีความเจริญรุ่งเรืองมาได้จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

“สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทุกพระองค์ ทรงบุญญาธิการใหญ่สามารถในพระราชกิจเหมาะแก่เวลา... สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระค้ำนึ่งถึงเหตุที่เป็นมาในหนหลัง ก็ยังประสาทะให้เกิดในสมเด็จพระบุรพบุรุษ ซึ่งช่วยกันดำรงพระราชอาณาจักร ให้สถาพรตลอดมาในวาระของพระองค์ แต่นั้นพระปณิธานในอันจะทรงบำเพ็ญราชธรรมก็จะแรงกล้า สำเร็จเป็นพระราชาคุณศลอันใหญ่”⁵⁴

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 231 - 232.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 232 - 234.

การพรรณนามาถึงรัชกาลที่ 5 โดยการเฉลิมพระเกียรติในเรื่องรัฐประศาสน์ที่ต่อเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 4 อันเป็นเวลาที่ยามตกอยู่ในสถานการณ์ซึ่งซับซ้อนยิ่งกว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นอย่างมาก แต่ในที่สุดรัชกาลที่ 5 ก็ทรงสามารถแก้ไขได้สำเร็จ และทรงพระเกียรติเช่นเดียวกับประเทศตะวันตกอื่น ๆ

“บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรรณนาความในปัจจุบันภาคเป็นลำดับไป สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จเถลิงราชมโหศวรรษยาธิปไตย ในลำดับนับเป็นคำรบ 5 ในพระบรมราชวงษ์นี้...ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีราชการซับซ้อนยิ่งกว่าก่อนเป็นอันมาก... เพราะฉะนั้น ราชการที่เกี่ยวกับต่างประเทศจึงเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น ทั้งในเวลานี้อังกฤษก็ได้เมืองพม่าเข้ามาทุกที จนทั่วทั้งประเทศมีอาณาเขตรติดต่อกับรัชสีมามากเข้า ตั้งแต่ทิศเหนือขึ้นไปถึงทิศอุดร และฝรั่งเศสเล่าก็ได้เมืองญวน เมืองเขมร และเมืองตังเกี๋ยไว้ได้อำนาจ แผ่พรมแดนมาจากตั้งแต่ทิศภาคเหนือขึ้นไปหาทิศอุดร แม้สองชาติเป็นสัมพันธมิตรกับกรุงสยามมาแต่ก่อนหาได้เป็นศัตรูซึ่งหน้าไม่ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นจะว่าเป็นการง่ายขึ้นก็ไม่ได้ ความระวังรักษาก็ต่างกันไปตามคนละทาง เมื่ออยู่ใกล้ซ้าศึกก็ต้องคอยระวังป้องกัน เมื่ออยู่ใกล้สัมพันธมิตรก็ต้องคอยรักษาน้ำใจ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงตั้งพระราชหฤทัย จะคำเป็นพระราโชบาย อุบัติน โดยวิถีแห่งสมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้า ทรงรักษาราชการผ่อนหนักเบา ถือเอาแต่สารประโยชน์เป็นใหญ่ ก็ทรงสามารถระงับเหตุการณ์อันเกิดขึ้นในรวาง ๆ อย่างสุภาสิตว่าสิ้นกระทบกับพื้นเสียได้ รักษามิตรภาพให้สืบต่อยั่งยืนมา ส่วนความสัมพันธ์กับนานาประเทศทั่วไป ได้ทรงทำพระราชไมตรีขึ้นใหม่ กับประเทศออสเตรเลียและยังการีประเทศรัสเซีย ประเทศญี่ปุ่น และอื่นๆ ...ต่างมีราชการไปมาถึงกันมากขึ้น ต่างก็แต่งทูตไปประจำสำนักของกันและกัน และให้ไปมาเป็นพิเศษด้วยราชการบ้างก็มี ในครั้งนี้ได้ทรงแต่งราชทูตที่เป็นไทยให้ออกไปราชการ ไม่ต้องใช้คนต่างประเทศเหมือนในหนหลัง เว้นไว้แต่ราชการบางอย่าง แม้จะมีความหมองหมางกับบางประเทศ ด้วยสาเหตุต่างจะรักษาผลประโยชน์ของตน ต่างก็ยังหวังผลแห่งความปรานีประนอม ให้ยอมตกลงกันโดยฉันทไมตรี มีพระเกียรติยศแผ่กว้างขวางออกไป เมื่อมีการประชุมนานาประเทศที่ไหน ๆ ด้วยกิจอย่างหนึ่งอย่างใด ประเทศนี้ก็ได้รับเชิญเนื่องๆ มา เป็นต้นว่าการประชุมสากลโปรสณีย์ ณ เมืองเบินนครหลวงแห่ง

ประเทศสวีเดนและแลนด์ และการประชุมเรื่องคิดจะรักษาความสงบในราชประเทศ ณ กรุงเฮก พระนครหลวงแห่งประเทศฮอลแลนด์ ที่พระเจ้ากรุงรัสเซีย ทรงชักนำขึ้น และในรัชกาลก่อนๆ ยังไม่เคยมีเจ้านายต่างประเทศเสด็จเข้ามาเยือนถึงพระราชธานี หรือมีพระเจ้าแผ่นดินเสด็จถึงต่างประเทศ... ได้เสด็จพระราชดำเนินและประพาศต่างประเทศถึงยุโรปเป็นสองคราว”⁵⁵

ภาพลักษณ์ของรัชกาลที่ 4 ในรัฐประศาสน์ ให้ความสำคัญกับพระราโชบายที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แทนที่การเทศนาพระราชประวัติโดยรวม การให้เหตุผลต่างๆ นั้นมีความสอดคล้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับประเทศตะวันตกเป็นสำคัญ

เมื่อนำการเทศนาพระราชประวัติมาเป็นแบบเรียนวิชาพงศาวดารในการจัดการศึกษาภาคบังคับ ทำให้การรับรู้การเปลี่ยนแปลงจากสยามยุคเก่าเป็นสยามยุคใหม่เป็นการพรรณนาโดยให้ความสำคัญกับเรื่องราวของรัชกาลที่ 4 ทรงดำรงเอกราชของสยามประเทศไว้ได้ แล้วสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับบ้านเมืองตามธรรมเนียมตะวันตก ซึ่งเป็นการทำให้การรับรู้ของชนชั้นนำสยามในรัชกาลที่ 5 แพร่ไปเป็นการรับรู้ของราษฎรโดยผ่านการศึกษาคณะบังคับในรัชกาลที่ 6 ได้

กล่าวโดยสรุปเราจะเห็นว่าการพรรณนาในพระราชพงศาวดารให้ภาพความต่อเนื่องจากอดีตที่ชัดเจน เมื่อกษัตริย์พระองค์หนึ่งเสด็จสวรรคตหรือมีเหตุให้ต้องจากราชสมบัติไป สิ่งที่ติดตามมาคือการมีกษัตริย์พระองค์ใหม่เสด็จขึ้นเสวยราชย์ต่อไป ความเป็นกษัตริย์นั้นศักดิ์สิทธิ์และสืบเนื่องกันผ่านบุคคลที่ได้เข้าพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ เสมือนกษัตริย์ถูกมองเป็นเพียงสถาบันในการปกครอง แต่การเทศนาพระราชประวัติ ได้ให้ภาพกษัตริย์ที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง มีเรื่องราวชีวิตเช่นเดียวกับคนทั่วไปได้ โดยมีช่วงชีวิตที่เป็นคนธรรมดามาก่อนการเป็นกษัตริย์ทั้งนั้น ยิ่งไปกว่านั้นยังมีความพยายามในการให้คำอธิบายต่อเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เช่น ประสพการณ์ในช่วงที่รัชกาลที่ 4 ทรงผนวชอยู่นั้น มีความสำคัญกับโชคชะตาของสยามประเทศทีเดียว การเขียนประวัติศาสตร์แบบเทศนาพระราชประวัติ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการในการเขียนนิพนธ์ประวัติศาสตร์จากจารีตพงศาวดาร มาเป็นการพรรณนาพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับการให้ภาพพระองค์ในฐานะมนุษย์ และยิ่งไปกว่านั้นการพรรณนาในแบบเทศนาพระราชประวัติ ได้นำไปสู่การขยายขอบอันจำกัดของการพรรณนาที่มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประธาน มาเป็นการพรรณนาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐ โดยเน้นจากการเปลี่ยนแปลง

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 234. (เน้นโดยผู้อ้าง).

นโยบายการต่างประเทศสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นที่มาของการที่สยามมีความ "เสมอหน้า" กับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ถือเป็น การเขียนประวัติศาสตร์ในมิติการเมืองระหว่างประเทศของสยามซึ่งไม่เคยมีมาก่อน

งานนิพนธ์เหล่านี้ ทำให้เห็นความแตกต่างของจารีตและแนวความคิดในการเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านจาก "สยามยุคเก่า" ไปสู่ "สยามยุคใหม่" ได้อย่างชัดเจน

ในช่วงก่อนทศวรรษ 2450 เราจะไม่พบว่ามีการพรรณนาถึงภาพของสยามเป็น "สยามเก่า" หรือ "สยามใหม่" ในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ทั้งแบบจารีตพระราชพงศาวดารและเทศนาพระราชประวัติ แต่สิ่งที่งานพรรณนาประวัติศาสตร์ในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้ได้ให้คณาการแก่การพรรณนาประวัติศาสตร์ในช่วงหลัง คือ การมองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในนโยบายการต่างประเทศของรัชกาลที่ 4 ซึ่งถือเป็นความจำเป็นที่สยามจะต้องโอนอ่อนผ่อนตามตะวันตก เพื่อสามารถดำรงรักษาเอกราชของประเทศไว้ได้ ถึงแม้ว่าการทำสนธิสัญญากับตะวันตกจะมีส่วนก่อให้เกิดผลเสียหายแก่สยามก็ตาม